

„Jaj, mama, minek őrzöd ezt a sok kacatot?”

A berendezési tárgyakhoz kötődő értékzrsimek változásai¹

Nemrégiben egyik ismerősöm örökölt egy lakást. A lakás tele volt különféle tárgyakkal, melyektől egykori lakója élete során kitartó unszolás ellenére sem volt hajlandó megválni. A gazdátlan lakásból először a hozzátartozók vitték el azokat a tárgyakat, amelyekhez személyes emlékek kötötték őket, vagy amelyeket saját lakásukban szerettek volna elhelyezni. Ezután hívtak egy régiségkereskedőt, aki a régiségpiaci értékük szerint vásárolt meg egy-egy darabot. Ezt követően a rokonok felajánlották a házmesternek, hogy vigye el az általa használhatónak ítélt darabokat. Ami még ezután is megmaradt, kidobásra került.

A lakás tárgyai a fent leírt szakaszokban különböző szempontok szerint kerültek értékelésre: a hozzátartozók nosztalgia és saját lakásuk berendezési stílusa, a régiségkereskedő a régiségpiaci érték, a házmester a saját céljaira való használhatóság alapján döntötte el, hogy egy tárgy képvisel-e számára értéket, és ha igen, mekkorát. Ebben az írásban ezen értékelési szempontrendszer – vagy Appadurai (2008) fogalmát használva „értékzrsimek” – generációs változásait vizsgálom. Az értékzrsimek közül azokra koncentrálok, amelyek a személyes használat során alakulnak ki, azaz a különböző piacokon jellemző értékek ennek a cikknek nem képezik témáját.

A cikk két egységre osztható fel. Az első részben röviden áttekintem a cikk alapjául szolgáló kutatás módszertani és elméleti megközelítését. A második részben berendezési tárgyak, tárgycsoportok – Kopytoff kifejezésével élve – „élettörténetét” követem családok különböző generációin át, esetek elemzésén keresztül vizsgálva az értékzrsimek változását.

Megközelítési mód

Ez a cikk – illetve az alapjául szolgáló kutatás – az anyagikultúra-kutatás [material culture studies] Daniel Miller-féle (Miller 1987; 2005) ágának elvei szerint készült. Mivel a diszcipl-

¹ Köszönettel tartozom konzulensemnek, Don Slaternek és a cikk korábbi változatait olvasó szerkesztőknek: Berta Péternek, Bíró Eszternek és Huszár Ákosnak.

línáról korábban bővebben írtam (Simányi 2005), így az alábbiakban csak a főbb jellemzőket foglalom össze. Az irányzat egyrészt a kritikai kultúrákutatók hagyományaira épít abban, hogy a fogyasztást nem a termelés viszonyai – kizsákmányolás, reklám stb. – által dominált tevékenységnek tekinti, hanem a kreativitás és egyéni döntések önálló terepének. Ez az elképzelés teszi lehetővé azt, hogy a fogyasztást mint önálló szociológiai kutatási tárgyat vegyük komolyan, illetve, hogy a kutatásokban a különböző jelentések, gyakorlatok és azok változásai kerüljenek központi helyre. Miller e hagyományra építve, ám azt továbbfejlesztve dolgozta ki tárgyiasításméletét [objectification theory], melynek lényege, hogy a fogyasztás se nem önkifejezés, se nem a tárgy által diktált tudattartalom átvétele, hanem dialektikus folyamat, melyben a szubjektum és tárgy egyszerre, egymástól elválaszthatatlanul jön létre. Millernél erre az elképzelésre épül a tárgyak és az antropológiai értelemben vett kultúra szoros összefonódása. Ezen összefonódás miatt a fogyasztást az irányzathoz tartozó kutatások olyan területként kezelik, amelyen keresztül alapvető társadalmi és kulturális változásokba nyerhetünk betekintést a mindennapi élet, gyakorlatok szintjén. Shevchenko (2002) például a frizsiderekhez kötődő gyakorlatokon és értelmezéseken keresztül elemzi a posztszovjet milió kulturális folyamatait, Tacchi (2003) pedig rádióhallgatási gyakorlatokon keresztül „tekint be a mindennapi életbe”.

Ebben a cikkben annyiban térek el az anyagi kultúra kutatás ezen irányzatától, hogy míg Miller a hangsúlyt a fogyasztási gyakorlatok megfigyelésére helyezi, és a fogyasztásról szóló diskurzusnak másodlagos szerepet tulajdonít, az itt következő elemzés a megfigyelt gyakorlatokat is a kutatási alanyok (ön-)értelmezésén keresztül vizsgálja. Ez azt jelenti, hogy a cikkben az értékzsimok változásait a tárgyakat megvásároló, használó emberek értelmezésén keresztül elemzem. Céлом annak bemutatása, hogy a különböző résztvevők hogyan értelmezik saját gyakorlatikat, fogyasztási döntéseiket, és melyek azok a tudások, elképzelések, amelyekre a különböző értékelések támaszkodnak.

A cikk alapjául egy interjúkra és megfigyelésekre épülő, 2006-ban folytatott egyéves kutatás szolgál, melyben két-, illetve háromgenerációs budapesti családok (összesen húsz háztartás) vettek részt. A módszer lehetőséget adott a fogyasztási gyakorlatok, illetve az azokhoz kapcsolódó elképzelések, jelentések változásainak és folytonosságainak feltárására, illetve e folyamatok családi belüli megvitatásának vizsgálatára. A kutatás a tárgyak széles körének beszerzésére és használatára terjedt ki, és vizsgálta a különböző tárgyakhoz kötődő elképzelések viszonyrendszerét. Ebben a cikkben azonban különböző tárgyéletrajzok, generációs értékzsim-változások megértésére koncentrálok, ezért az elemzést egy meghatározott tárgycsoportra, a lakásdekorációra szűkítem le.

Azzal, hogy témámat *generációs* változásként definiálom, nem csak egy kérdést, hanem egyben egyfajta választ is megfogalmazok. A változást generációsnak tekintve közvetlenül azt állítom, hogy ezeket az átalakulásokat nem értelmezhetjük egyszerű szubjektív eltéréseként – az „izlések és pofonok” szellemében –, azaz megmagyarázhatatlan személyes preferenciákra épülő különbségekként (ez lenne a mikrokonómia, és általában a liberális közgazdaságtan álláspontja (Slater 1997)); hanem e változás mögött inkább valamilyen formában a „különböző korok” állnak. Mindemellett szeretném elkerülni a strukturalista magyarázatokra jellemző determinizmust (azt a feltételezést, mely szerint bizonyos objektív, átható, külső tényezők, itt a „kor”, határozzák meg az emberek tetteit és gondolkodását) és pongyolóságot (nem tudjuk, hogy ezek a nagy erők, például a változó idők, pontosan hogyan válnak személyes életünk mozgatójává). Az elemzésben igyekszem középutat találni a teljes

szubjektivitást és a kikerülhetetlen erőket feltételező álláspont között: a történelmi, társadalmi, politikai és gazdasági változások szerepét fontosnak gondolom, ám e hatásokat nem tekintem egyértelműnek és determinisztikusnak, hanem megértésükre alulról felfelé építkezve, az egyéni élményeken keresztül törekszem.

A személyes értelmezéseket központba állító megközelítés elenyésző részét képezi azoknak a vizsgálatoknak, amelyeket lakásberendezési szokásokról Magyarországon eddig folytattak. A különbségek megértése érdekében röviden, a teljesség igénye nélkül vázolom néhány korábbi kutatás megközelítési módját, amelyeket a következő négy fő irányvonalba soroltam be: (1) nagymintás szociológiai kutatások, (2) kulturális antropológiai szimbólum-elemzés, (3) társadalomtörténeti kutatások, (4) néprajzi kutatások.

A nagymintás kérdőíves, illetve megfigyeléses kutatások előre meghatározott kategóriák szerint osztályozzák a lakások berendezését, például rögzítik bizonyos tárgyak meglétét vagy hiányát. A módszertan kiváló a lakásokban található tárgyak mennyiségi feltérképezésére, ám semmilyen lehetőséget nem nyújt annak megértésére, hogy a tárgyak vásárlói, használói számára azok milyen jelentéssel bírnak, miért tettek egyáltalán szert rájuk. Ezeket a kutatásokat két csoportra oszthatjuk: az első típus témája kifejezetten a lakberendezés, a második típus a berendezési tárgyakat egy nagyobb téma, elsősorban az életstílus-kutatás részeként kezeli. Az első típusra példa S. Nagy 1978–1982 között folytatott kutatása (S. Nagy 1987). A kutatás különböző lakberendezési típusokat különít el, melyeket az osztályhelyzettel, illetve a mobilitással köt össze. S. Nagy nem csupán az egyes típusok leírására törekszik, hanem kialakulásuk, mozgatórugóik megértésére is: a kvantitatív vizsgálatokat 163 mélyinterjú, fotó egészítette ki. A kutatás különleges erőssége, hogy kitér a tárgyhasználat változásaira – például elemzi a paraszti tárgyak használatából dísz tárgygyá válását a humán elitnél –, illetve vizsgálja a tárgyak gyártóinak elképzeléseit is (S. Nagy 1997).

Az elemzés a lakásbelsők – rendkívül gazdag és érdekes – tipologizálására fókuszál, ami azonban azzal jár, hogy a használók értelmezéseinek – sőt ami még érdekesebb lenne, azok összefüggéseinek a gyártók elképzeléseivel – kisebb szerep jut. Ez azt jelenti, hogy a lakástípusok leírásainak *magyarozatában* a szerző gyakran egyszerűen az utánzásra, a „hasonlani és különbözni vágyásra” vezeti vissza az egyes döntéseket – még akkor is, amikor izgalmas esettanulmányokat tárgyal (S. Nagy 1987: 190–194), amelyek sokkal sokrétűbb jelentések feltárására nyújtanának lehetőséget.

A nagymintás kutatások második csoportját képező életstílus-kutatásokban a lakberendezési tárgyak csak egy-egy kérdésben bukkannak fel, például az anyagi fogyasztás (tévé, műtárgy birtoklása), illetve a kulturális fogyasztás (könyvek, CD-k száma) (Fábián, Kolosi et al. 2000) mutatóiként, elsősorban kvantitatív formában (hány könyv, hány CD, nem pedig milyen könyv, milyen CD van a megkérdezett birtokában). Ezek a kutatások nem vizsgálják a vásárlások, használatok miértjét és mikéntjét; ennek ellenére az elemzés során gyakran feltételeznek bizonyos használatokat és értékelési elveket. Például az íróasztal, könyvespolc, olvasólámpa az „intellektuális tárgyak” kategóriába kerül (Utasi 1995), illetve egy-egy tárgytípust – például a stílbútort – a magasabb szintű fogyasztási vagy kulturális színvonal jelének tekintenek. Ezek a feltételezések nem vesznek tudomást arról a lehetőségről, hogy a különböző csoportok máshogyan használják tárgyaikat, illetve más bútorok, stílusok lehetnek kívánatosak, „magas színvonalúak”. Losonczy 1969-ben indult kutatása jelent kivételt ebből a szempontból, mely a kérdőíven kívül szociográfiai, történeti anyagokat és mélyinterjúk tapasztalatait felhasználva nyújt elemzést a különböző életstílusokról és motivációkról (Losonczy 1977).

A második kutatási megközelítés a kulturális antropológia körébe sorolt szimbólumelemzés, melynek módszertana a megfigyelés. A módszer legfontosabb képviselőinek számító Kapitány házaspár által nemrégiben készített kutatás például 248 ház és lakás megfigyelésére épül (Kapitány és Kapitány 2000). A megfigyelések elemzésekor azonban a szerzőpáros szinte kizárólag saját értelmezéseire, illetve a különböző kulturális szimbólumokkal húzott párhuzamokra támaszkodik, jórészt figyelmen kívül hagyva a tárgyak használóinak olvasatait. Véleményem szerint egy tárgy változó, illetve gyakran egymásnak ellentmondó értelmezései sok forrásra épülnek, melyek komplex viszonyrendszert alkotnak: szerepet játszanak benne a termelők elképzelései, a vásárlók vágyai, a használat során felhalmozódott, illetve történelmileg meghatározott jelentések, elképzelések egy vágyott életről stb. Abban a rendszerben, amely ilyen szempontokat is figyelembe kíván venni, a tisztán szimbólumelemzés alapján nyújtott olvasatot nehezen tudom elhelyezni, mivel a szerzők által javasolt értelmezések nem írják le sem a termelők, sem a fogyasztók által az egyes tárgyaknak tulajdonított jelentéseket, hanem egy a szerzők által mérvadónak tartott szimbólumrendszerre felépített értelmezés dominál. A módszer mintha arra a kimondatlan feltételezésre épülne, mely szerint egy rejtett szimbólumrendszer irányítja tetteinket tudunkon kívül – amely hipotézist azonban nem látom kellően alátámasztottnak.

A harmadik csoportot alkotó társadalomtörténeti kutatások a statisztikai adatokat korabeli dokumentumokkal, például hagyatéki leltárokkal, peranyagokkal, fényképekkel, naplókkal kombinálják. Különösen jó példával szolgálnak erre Gyáni kutatásai (Gyáni 1991, 1999, 2006), melyek kitérnek a különféle tárgyhasználatokra, és gyakran az egyének, családok életéből kiindulva nyújtanak színes képet korábbi korok mindennapjairól. A módszer hátránya, hogy a fennmaradt személyes források szűkösége esetenként behatárolja a személyes élmények, jelentések feltárását.

A negyedik csoportot a néprajz körébe tartozó kutatások képezik. A tudományterülethez tartozó kutatások módszertana sokáig elsősorban tárgyak mennyiségi, illetve részletes minőségi összeírása, leltárak, hagyatékok elemzésére koncentrált. E kutatások célja a tárgyi kultúráról szóló *leíró* adatok minél teljesebb körű dokumentálása és megőrzése volt, melyben a személyes értelmezések különbségeinek, változásainak alig jutott szerep. A módszerrel kapcsolatos további probléma, hogy elsősorban a *megőrzésre* koncentrált, így érdeklődési köre a kortárs, illetve az újonnan megjelenő (nem hagyományőrző) gyakorlatokra nem terjedt ki. (A módszer kritikájáról részletesen ír Niedermüller [1994].) Ez a megközelítés azonban fokozatos változáson megy keresztül, és ma a Néprajzi Múzeum köré csoportosuló, a MaDok-programhoz kapcsolódó kutatások jelentik a *jelenkori* anyagi kultúrákutatás egyik legfontosabb csomópontját, melyben kiemelt szerep jut a kortárs gyakorlatoknak és a tárgyakhoz fűződő jelentéseknek (Babarczy et al. 2008; Fejős 2003).

Értékzrsimek, tárgyéletrajzok és generációs változás

Kopytoff (2008) szerint a tárgyak, csakúgy, mint az emberek, különböző életszakaszokon mennek keresztül, amelyek együttesen alkotják a tárgy életrajzát. Az egyes életszakaszokban eltérő kulturális jelentések, használatok kapcsolódhatnak hozzájuk, illetve változhatnak az áramlásukat meghatározó elvek, melyeket Appadurai (2008) az „értékzrsim” fogalmával ragad meg. Ebben a cikkben különböző tárgyéletrajzokat azonosítok, melyek során a beren-

dezési tárgyak generációnként eltérő, személyes elképzeléseken alapuló értékzrsimek között mozognak.

A tárgyletraiz elméletének ezen használata több szempontból is eltér annak fősodorbeli alkalmazásától. Egyrészt a kutatás – Kopytoff (2008) kifejezésével élve – a „magánosztályozások sokaságának” bemutatására koncentráll, és nem terjedt ki a termelési oldal vizsgálatára. A piaci értékelésnek az elemzésben így csak annyiban van szerepe, amennyiben a vizsgálatban szereplő fogyasztók elképzeléseiben megjelenik. Ez egyben az elemzés korlátja is, mivel az életraizok „fogyasztási” szakaszára koncentráll.

Másrészt, és ez a legfontosabb eltérés, a tárgyletraiz-megközelítést leggyakrabban a tárgyak *térbeli*, kultúráközi vándorlásának követésére használták, míg ebben a cikkben a fogalmat generációs, azaz *időbeli* változás leírására alkalmazom. A térbeli vándorlásra irányuló figyelem túlsúlya részben azzal magyarázható, hogy az utóbbi évtizedben óriási lendületet kapott az a kutatási terület, mely a tárgyak különböző kulturális kontextusokban való használatát, azon belül is az egymástól térben elválasztott termelők és fogyasztók közti kapcsolatokat vizsgálja. Ide sorolhatók a kultúráközi fogyasztást vizsgáló kutatások (Howes 1996), illetve számos korábbi, a kritikai kultúrakutatás körében készült tanulmány is (Hebdige 1988). A téma iránti érdeklődés oka az – ahogy Myers (2001) fogalmaz –, hogy a legtöbb ember napjainkban *transznacionalista* körülmények közt él:

A transznacionalizmus körülményei, amelyek között ma a legtöbb ember él, új, és gyakran elmentmondásos kulturális és gazdasági értékeket és jelentéseket hoztak létre a tárgyakban – azaz az anyagi kultúrában –, mivel ezek a tárgyak egyre gyorsuló iramban utaznak keresztül helyi, nemzeti és nemzetközi piacokon és más értéket létrehozó rezsimeken (Myers 2001: 3, [fordítás tőlem]).

Annak, hogy a legtöbb tanulmány földrajzilag – nem pedig időben – eltérő értékzrsimekre koncentráll, mélyebb oka is van a kultúráközi kutatások népszerűségén kívül. Míg az egymástól földrajzilag távol eső termelők, kereskedők, illetve különböző fogyasztók esetében könnyen feltételezhető, hogy egymástól részben független értékzrsimeket alakítanak ki, az azonos kultúrához tartozó szereplők esetében ez sokkal kevésbé kézenfekvő. Sőt számos szociológiai és antropológiai elmélet épül éppen arra az állításra, hogy a tárgyak közvetítésével marad fenn, termelődik újra, illetve válik természetessé és nehezen megváltoztathatóvá egy adott kulturális rendszer (Barthes 1983; Bourdieu 1977, 1984; Douglas 1998; Sahlins 1976)². Ezen elképzelések szerint a változásnak, így az eltérő értékzrsimek kialakulásának egy adott kultúrán belül korlátozott lehetősége van, és a tárgyi világ pont e változás ellen hat. Bourdieu például azt állítja, hogy a gyakorlatok révén elsajátított és gyakorlati szinten működő, természetesként kezelt kategória- és hierarchiarendszer olyan erős, hogy csak *krízishelyzetekben* inoghat meg, amikor a szubjektív kategóriarendszer és az objektív struktúrák közti természetesnek vett összhang megkérdőjeleződik (Bourdieu 1977: 168–169).

Az a véleményem, hogy Magyarország huszadik századi történelme során pontosan ilyen krízishelyzetekre került sor, amelyekben a korábbi gyakorlatok és a mögöttük álló természetesnek vett elképzelések, a kulturális kategóriarendszer, illetve hierarchia radikálisan megkérdőjeleződtek. Az első ilyen krízishelyzetet a szocializmus jelentette, mely komolyan vette a *gyakorlatokban* testet öltő elképzeléseket, és ezért elválaszthatatlannak tartotta azok meg-

2 A kultúra és a tárgyi világ közti megfelelésről részletesebben lásd Simányi (2005).

változtatását a hierarchia és az értékek megváltoztatásától. A „kispolgári mentalitás” támadása például nem csupán egy mentalitás, hanem a konkrét gyakorlatok kritikáját jelentette, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az elképzelések gyakorlatokban élnek tovább. Bár a hatalom mindennapi gyakorlatok szabályozására irányuló törekvése fokozatosan gyengült (Hammer és Dessewffy 1997), a szocialista társadalomnak, embernek és eszménynek megfelelő életmód és fogyasztás körül zajló explicit vita fontos eleme maradt mind a pártbeli munkavítáknak (Ferge 1979), mind a nyilvános értelmiségi vitáknak („frizsiderszocializmus” stb.) (Dombos 2004). Állításom nem e viták nyílt vagy széles körű voltára vonatkozik, hanem arra, hogy a gyakorlatok és a bennük megtestesülő kulturális tartalmak viszonya nem volt többé adottnak tekinthető, hanem többé-kevésbé reflexívvé vált, vita tárgyat képezte, ami óriási elmozdulás a fenti elméletek által leírt állapothoz képest.

A kapitalizmusba való átmenet szintén egy a fenti értelemben vett krízishelyzetet jelentett, melynek során számos – korábban magától értetődőnek tekintett – gyakorlat létjogosultságát veszítette a megváltozott körülmények között. Bár a szocializmussal ellentétben a krízist nem kísérte a gyakorlatok megváltoztatását explicit módon zászlajára tűző diskurzus, azok megkérdőjeleződését mégis kikényszerítette az a tény, hogy megszűntek magától értetődően működni. A kutatás egyik – itt részletesen nem tárgyalt – eredménye pontosan az, hogy a gyakorlatok értelmezéséről, megítéléséről, illetve a megítélésük során legitimnek tartott szempontokról nagyban eltérnek a vélemények.

Összefoglalva, a fenti elméletek, melyekben a gyakorlatok révén reflexió és megkérdőjelezés nélkül termelődik újra a társadalmi hierarchia és a kulturális kategóriarendszer, Magyarországon kevésbé alkalmazhatók. Nem azt állítom, hogy e két rendszerváltás teljesen megtörté volna a korábbi gyakorlatokban testet öltő elképzeléseket, hanem csupán azt, hogy Magyarországon a folytonosságot nem vehetjük adottnak; olyan elméletre van szükség, mely a folytonosságot és a változást egyaránt figyelembe képes venni.

A magyar helyzet sajátosságai indokolják tehát a tárgyéletrajz-megközelítés alkalmazását, annak ellenére, hogy a vizsgálatban szereplő családtagok egyazon kultúra, sőt család részei. A résztvevők közelsége egyúttal lehetővé teszi az értékrezsim-változások, illetve -folytonosságok olyan aspektusainak megfigyelését, amelyre a kultúrák közti összehasonlító vizsgálatok földrajzilag távoli szereplői esetében nincsen lehetőség. Mivel a vizsgálat résztvevői életük egy nagy részében együtt is laktak, gyakran beszélgetnek, vitáznak, egyetértenek vagy értetlenül szemlélik egymás viselkedését, az értékrezsim közötti egyeztetés folyamatos, mindennapi tapasztalat, melynek hatására a résztvevők módosítják is eredeti elképzeléseiket, amelyekre egy adott értékelési elv eredetileg épült.

A berendezési tárgyakhoz kötődő értékrezsim-változásai

A következő részben a berendezési tárgyak megítélésére, értékelésére alkalmazott elveket, illetve a családon belül gazdát cserélő tárgyak e változó elvek szerinti átértékelését követem végig. Az elemzés központjában három középosztálybeli család – Bernáték, Kovácsék és Gárdosék – három generációja szerepel, ám esetenként más családoktól származó példákat is bemutatok. Az értékrezsimeket generációnként mutatom be: az első részben tárgyalt esetekben a kutatási alanyok a szocializmus előtt nőttek fel, a második részben a szocializ-

mus alatt született és felnőtt résztvevők véleményei szerepelnek, míg az utolsó rész válaszadói 1976 után születtek, így felnőtt életüket már a kapitalizmusban kezdték meg. A résztvevők anonimitásának megőrzése érdekében az eredeti neveket megváltoztattam, ám az egy családhoz tartozók azonos (ál-)vezetéknéven szerepelnek.

A háború előtt felnőtt generáció

Érték és társadalmi pozíció

Bernát Sándor (1923) és Magda (1927) a háború előtt egy vidéki kisvárosban éltek. Bernáték emlékeiben élénken élnek az akkori társadalmi választóvonalak, amelyek megkülönböztették egymástól az úri, az iparos és a parasztcsaládokat. A pár egyrészt nyíltan beszél arról, hogy magukat a társadalmi hierarchiában e választóvonalak mentén helyezték el, másrészt akkori, sőt sokszor későbbi fogyasztási szokásaikat is aszerint értelmezik, hogy azok mennyiben feleltek meg e csoportok szerint vett társadalmi helyzetüknek. A háború előtti hierarchiában magukat az úri osztályhoz sorolják: Magda hagyományos földbirtokos családból származik, úrinőhöz illő nevelést kapott, míg a paraszti családban felnőtt Sándor egyetemi diplomával váltotta meg belépőjét a megbecsült úri kaszinóba. A háború után Magda családja elvesztette vagyonát, és a házaspár egy budapesti társbérletbe költözött Magda édesanyjával együtt. Magda „kulák” múltja miatt a hatvanas évekig nem jutott álláshoz, ám Sándor háború előtt szerzett doktori címe felett szemet hunyt az új rendszer, és szakértelmének köszönhetően fokozatosan előléptették. A család a szűkös ötvenes évek után egyre jobb helyzetbe került: egyre több lehetőségük nyílt utazásra, saját otthon, majd autót vásároltak.

Az idős pár ma egy kertes családi házban lakik Budapest egy falusias hangulatú zöldövezetében, ahol tíz évvel ezelőtt még nem volt ritka látvány a kertekben szabadon szaladgáló tyúk. A kétemeletes ház berendezése gyönyörű, bár helyenként kopott, régi tárgyakból áll. A bútorok nagy része faragott, aprólékos részletekben gazdag stílbútor. A padlót régi szővött szőnyegek borítják. A lakásban számos dístárgy, elsősorban régi kristályvázák, porcelán, csipketerítők, szobrok, vázák található. A tárgyak egy része már generációk óta családi tulajdonban van; még Magda szülei, nagyszülei vásárolták és tartották őket nagy becsben. Másokat Magda és Sándor vásárolt a szocializmus alatt elsősorban bizományi áruházakban, ám ezek a tárgyak tökéletesen követik a családi örökség stílusát – szinte lehetetlen megállapítani, mely tárgyak származnak a háború előtti családi örökségből, illetve melyek kerültek később a házba.

A lakberendezéssel foglalkozó irodalom ezeket a tárgyakat elsősorban a korábbi úri életvitellel, illetve a felsőbb osztályhoz való tartozás, utánzás motivációjával hozza összefüggésbe. Ezen értelmezés kimondatlanul a vebleni társadalmi utánzás és verseny elméletén alapul, mely szerint az emberek a társadalmi hierarchiában felettük álló osztályok fogyasztási szokásait igyekeznek követni. Az elmélet szerint egy tárgy értékelése egyrészt azon múlik, hogy a társadalmi hierarchia mely fokán állók használják: minél magasabb a használók státusza, annál kívánatosabb a tárgy. Másrészt, mivel a rétegek arra is töreksenek, hogy az alattuk állóktól megkülönböztessék magukat, igyekeznek minél exkluzívabb, kevesek számára hozzáférhető javakkal jelölni pozíciójukat – ezzel magyarázható, hogy a drágább, különlegesebb jószágok válhatnak a felsőbb társadalmi állás megkülönböztető jegyeivé (Veblen 1975).

Ezen értelmezéseknél az interjúk és a megfigyelések komplexebb képet festenek, melyben a hasonulás és különbözős motivációja egyaránt megjelenik. A berendezési tárgyak használatának megértéséhez szükséges azokat a fogyasztási szférák tágabb kontextusában elhelyezni egy rövid kitérő erejéig. Az egyes rétegek gyakorlatainak különbözősége és hasonlósága szempontjából legnagyobb jelentősége a nyilvános és magánterek ellentétpárnak van, ám ellenkező logikával, mint az a versengélméletből következne. Röviden összefoglalva: a nyilvános terekben történő fogyasztást a különböző rétegek által egyaránt fenntartott elkülönülés jellemzi, míg a magánterekben történő fogyasztásban – így a lakberendezésben – meglepő hasonlóságok figyelhetők meg a hasonló anyagi, ám különböző társadalmi helyzetű (pl. urak és iparosok) válaszadók között, ám az utánzás szándéka nélkül.

A nyilvános terekben való tudatos fogyasztásbeli elkülönülésre jó példa az öltözködés, a hajviselet, a smink, az ékszerek, illetve a szórakozás. Bernáték, mint sok más korukbeli válaszadó, e fogyasztási területek kapcsán teljesen nyíltan, minden szégyenérzet nélkül beszélnek az egyes rétegek elkülönüléséről és a pozíciónak megfelelő fogyasztási minták fontosságáról. Például az öltözködés terén hangsúlyozzák az úri pozíciónak megfelelő tiszteletre méltó, elegáns megjelenés fontosságát, mely a legjobb szabónál csináltatott drága anyagokból készült elegáns öltözékek viselését jelenti. Szintén szégyenérzet nélkül beszélnek arról, hogy az úri réteg más tánciskolába járt, mint az iparosok és a parasztok, és büszkéek arra, hogy ennek megfelelően ők is az elegáns úri kaszinóba jártak. Számukra a háború előtti hierarchikus társadalom és abban a pozíciónak megfelelő fogyasztás gondolata nem egy szégyellni való gyengeség, hanem egy nyíltan vállalt társadalomkép, amelyet ők a tisztelettel, tradícióval kapcsolnak össze.

A más társadalmi helyzetű résztvevők is arról számolnak be, hogy a nyilvános terekben „igényes” megjelenésre törekedtek, ám mindig csak a – nem anyagi értelemben vett – társadalmi helyzet (úri, polgári) szabta határokon belül, ami megakadályozza a felsőbb osztályok utánzását. Kovács Ágota, az iparoscsaládból származó polgárlány jó példa erre. Ágota megvetéssel beszél a háború előtti „puccos dámákról”, és hangsúlyozza, hogy igyekezett szerezni öltözködni, és ezzel elkerülni, hogy őt is esetleg puccos dámának nézzék. Egy másik, szintén iparoscsaládból származó résztvevő elmesélte, hogy a vidéki kisvárosban, ahonnan származott, nem viselt selyemruhát, mivel azt csak az úri kaszinó dámái hordták – annak ellenére, hogy családjuk jóval gazdagabb volt az úri kaszinó látogatóinál. Amikor azonban egy nagyobb, gazdagabb városba látogatott, ahol a selyemruha nem számított az úri réteg megkülönböztető jegyének, örömmel viselte a selyemruhát; sőt a város egyik fő vonzerejének számított, hogy ott lehet selyemruhában járni. Ez arra utal, hogy a nyilvános terekre jellemző, az egyes rétegek közti fogyasztásbeli különbségek nem csak a felsőbb osztályok – sikeres – megkülönböztetési törekvésének eredményei, hanem az „alsóbb” osztályok által egyaránt tudatosan fenntartott választóvonalak.

Ezzel szemben a magánterekben történő fogyasztásról szóló beszámolómban sokkal kevésbé jelenik meg a pozíciónak való megfelelés követelménye. Bernáték szinte egyáltalán nem említi, hogy berendezésük úri lenne, vagy hogy az úri pozíciónak megfelelő lakás kialakítására törekedtek volna. Ez magyarázható lenne a versengési elmélet egyik implicit feltevésével, mely szerint az emberek szégyellik versengési motívumaikat, ezért igyekeznek eltitkolni azokat, ám tekintve az öltözködés terén nyíltan vállalt véleményüket, semmi nem magyarázza, hogy pont a lakásdekorációról való beszámolás terén előtörne egy váratlan szemérmesség.

A gyakorlatokat tekintve a lakberendezés terén meglepő azonosság figyelhető meg a gazdag iparoscsaládból származó résztvevők és az úri Bernáték lakása közt. Kovács Ágota rózsadombi, háromszobás nagypolgári lakása például tökéletesen azonos stílusban van berendezve, mint Bernáték háza: óriási, gazdagon faragott bútorok, perzsaszőnyegek, porcelánok. Ez azt jelenti, hogy még azok a résztvevők is, akik kifejezetten törekedtek az úri réteg utánzásának elkerülésére a *nyilvános terekben*, személyes, otthoni szférájukat hasonló szépségideál szerint alakították ki, mint az úri osztály tagjai. Ez arra utal, hogy míg a nyilvános terekben a rendi hierarchia szerint vett társadalmi pozíciónak való megfelelés követelménye irányította a fogyasztást, a magánterekben sokkal inkább a vagyoni helyzet szabta lehetőségek domináltak. Az egyik iparoscsaládból származó résztvevő magyarázata szerint a lakásba pontosan azért vásárolhattak kedvükre való, gyönyörű, drága „úri” bútorokat, mert azt csak a család és a szűk baráti kör tagjai látták – így kívül eshetett a társadalmi pozíciónak való megfelelési elv alkalmazási körén. Ez az állítás azonban nehezen értelmezhető az utánzás elméletén belül, hiszen ha hihetünk a társadalmi rétegek közti elkülönülésről szóló beszámolóknak, nagyon valószínű, hogy egy iparoslány soha nem láthatta *belülről* egy úri család otthonát. Sokkal inkább arról van szó, hogy az „úri” itt inkább pozitív jelzőként, semmint egy konkrét, utánozni kívánt stílus megjelöléseként jelenik meg.

Ezek a példák arra utalnak, hogy a státusdemarkáció, megkülönböztetés, illetve utánzás nem magyarázza kellőképpen sem az „úri”, sem a „polgári” középosztály lakberendezési gyakorlatait. Az értékelési elvek, motivációk pontosabb feltérképezése érdekében a következő részben az interjúkban megjelenő beszámolókat elemzem.

Fogyasztás mint befektetés: objektív esztétika, tartósság és értékállóság

Bernáték elmesélték, hogy a lakás berendezésére, azon belül a drága dísz tárgyak gyűjtésére egész életükben nagy hangsúlyt fektettek. Sokszor erejükön felül is vásároltak dísz tárgyakat, és inkább spóroltak más területeken, például az étkezésen, szórakozáson, csak hogy meg tudjanak venni egy-egy „gyönyörű darabot”. A dísz tárgyakra nagyon vigyáztak, gondosan karbantartották őket, és szinte soha, vagy csak különleges alkalmakkor használták őket. A pár felidézett számos történetet, amikor egy-egy tárgy megrongálódott – tinta folyt a csipketerítőre, eltört egy porcelánbaba feje –, s büntetés, bűnbánat, sírás kísérte a szomorú esetet. Bernáték fontosnak tartották, hogy három lányuk is rendelkezzen egy bizonyos mennyiségű drága dísz tárggyal, mire férjhez megy:³

Sándor: Csak azt akartam mondani, hogy a kislányoknak is mindig olyan ajándékot vettünk, a Viola édesanyja tudja igazolni, hogy mire férjhez mennek, akkorára összegyűljön nekik megfelelő porcelánokból, nipekből...

Magda: Egy stafírunng.

S: Egy stafírunng. Űgy vigyáztak rá, hogy mindig, mindig, „Ez az enyém”, szépen rakták el. De ezt **hasznos** ajándékknak tartottuk **még akkor is, ha alig futotta rá pénzben, mert nem voltak olcsók. De ilyen haszontalan dolgokat, amiket utána eldobnak [nem vettünk]...**

M: Ja! A stafírunng...

³ Az interjúkat szó szerint idézem. A [kapcsos zárójelben] szereplő részek nem hangzottak el, én egészítettem ki az interjú szövegét – P-S. L.

Léna: Tehát minél tartósabb?

M: **Tartósabb.**

S: Remélem, hogy most is megvan.

M: Hát például ugye, mikor mentek férjhez, akkor már mindegyiknek megvolt a stafíringja, egy lepedő, egy ágynemű... Mert azt mondtam, hogy kezdenek, a fizetés is még kezdő, és hogyha erre kell költeni, akkor hát az nem egy jó dolog. A fiatalok ott nagyon meg fogják érezni, akkor tényleg annyira fognak spórolni, hogy annak meg nincs értelme. Ilyesmi, hát ez mondjuk megvolt nálunk. Hát ez olyan...

S: **Ez látszólag luxusnak látszott a mi jövedelmünkhöz képest**, de mi tudtuk, hogy szép tudatosan vettük, hogy mire megnőnek, az egyiknek legyen 15–20 „mit tudom én mi”, mindig ilyet kaptak. Meg akkor volt olyan, hogy nézte a másikat, hogy ősrzinte szebb babája van a másíknak, mert azon csipkeruha van. Valamelyik eltörte a csipkeruhát, jaj, abból nagy balhé lett! Leejtette. Egy ilyen baba volt, aminek nagyon szép volt a ruha...

M: Egy ilyen kis francia csipkéből...

S: ...és egy kis darab kitört belőle. Hát akié volt a csipkeruha, az **halálra sírta magát**, hogy mostan leejtette.

Bernáték számára a fölösleges és a hasznos vásárlást elválasztó elv lényege nem az, hogy valamit használnak-e vagy sem. Egy tárgy akkor hasznos, értelmes, akkor érdemes rá sokat költeni, ha *tartós*. Ez a tartósságfogalom egyrészt szó szerinti értelemben a fizikai tartósságot jelenti: egy tárgy tartós, ha sokáig nem megy szét, nem kopik le róla a festék, nem lesz rozoga, hanem eredeti pompájában megmarad. A tartósság fogalma azonban ennél többet jelent: értékbeli tartósságot (a tárgy tartja vagy növeli értékét az idő során) és ezzel szorosan összefüggő szimbolikus tartósságot (a tárgy szépségét nem befolyásolja a divat; időtlenül „gyönyörű”). Mint arra hamarosan visszatérek, a szempontok közül látványosan hiányzik az érintettek személyes ízlése: fel sem merül, hogy a lányoknak más tetszik, vagy hogy ne lennének boldogok a kapott ajándékokkal. Szintén hiányzik az az elképzelés, hogy a tárgyak használóiak kiszolgálói: még a babákra is vigyázni kell, nem lehet csak úgy játszani velük.

Az *értékbeli* tartósság igénye szorosan összefügg azzal a nézettel, amely a fogyasztást nem *elfogyasztásként*, hanem a felhalmozás, a befektetés egy alternatívájaként kezeli. Bernáték számára az otthon és annak berendezési tárgyai nem csupán a szemet gyönyörködtetik, hanem véisztartalékként is szolgálnak, szükség esetén pénzzé lehet őket tenni.

A javak egyszerre fogyasztásként és befektetésként, tartalékként való kezelése számos más, Bernátékkal azonos korú résztvevőnél megjelenik. Többen idéztek fel olyan eseteket, amikor meg kellett válniuk egy-egy drága tárgyától, és pontosan erre, a tárgynak a körülményektől független *értékállóságára* hagytakoztak. Kovács Ágota például elmesélte, hogy a háború után porcelánfejű babáját tette pénzzé:

Ágota: Babázás mindig volt, és tudod, akkor milyen babák voltak? Porcelán. Porcelán volt a feje, és volt egy babám, ami ilyen keményebb volt. És mindegyiknek volt haja. És amikor kicsi voltam, kisebb hajút kaptam, és ahogy nőttem, akkor volt az utolsó, az egy ilyen nagy hajú volt. És nekem hosszú hajam volt, idáig erő két copfom. És akkor, amikor azt levágtam, akkor abból a hajból csináltattott a papám a babámnak egy parókát, hosszú hajút. És nem szégyellem bevallani, a háború után, amikor megint megindult az élet, nem volt pénzünk. És volt egy ilyen baba-, játékkészítő itt a sarkon, és arra mentem, és láttam, hogy ki van írva, hogy porcelánbabafejeket veszek. És bementem, és mondtam neki, hogy vesz? Azt mondja, igen. Levittem neki, hát azt mondja, hogy ez csodálatosan szép, és ez valódi haj. Mondom igen, az én hajam volt, apám meg-

csináltatta. És képzeld el, hát akkor 680 Ft, hát az nagyon nagy pénz volt. Mondom neki, így nagyon dobogott a szívem, hogy majd azt mondja, hogy 2-300 Ft. Azt mondja, tekintettel arra, hogy ez a gyönyörű parókája van a babának, azt mondja, 680 Ft. És így megállt, azt mondja: jó? Mondom neki, ön tudja. Az nagyon-nagyon jól jött akkor.

A lakberendezési tárgyak befektetésjellegét erősíti, hogy megvásárlásukra gyakran nem akkor kerül sor, amikor szükség, hanem amikor pénz van rájuk. (Sok esetben a „szükség” eleve értelmetlen, hiszen nem használják a tárgyakat, csupán díszítő funkciójuk van.) Kovács Ágota például így emlékszik vissza ebédlőgarnitúrájának kiválasztására, amelyet a szülőkkel életük végéig közös lakásba vettek:

Ágota: És akkor én 14 éves voltam, amikor ezt az ebédlőgarnitúrát megkaptam, nekem vette apám. Elmentünk egyszer, és akkor a Nagymező utcában ilyen bútorüzletek voltak, és akkor ő kinézett nagyon szépeket, és bevitt, és mondta, hogy melyik tetszik neked a legjobban? És akkor én ezt választottam.

Léna: 14 éves korában?

Á: 14 voltam, igen.

L: De hogyhogy már akkor tetszett bútorkészletet kapni?

Á: Úgy látszott, hogy volt annyi pénzük.

A pénzbeli értékállóság, illetve a jó befektetés követelménye szorosan összekapcsolódik a háború előtt felnőtt generáció élete során átélt gazdasági és történelmi fordulatokkal. Már a háború előtti években is fontosak voltak a tartalékok, mert a hiányos egészség- és nyugdíjbiztosítási rendszer miatt sokan csak megtakarításaikra számíthattak idős korukban, illetve betegség esetén. A világháború és az azt követő évek alatt a legtöbben megtapasztalták a nélkülözést, a tartalékok még nagyobb jelentőségre tettek szert. Az 1945–46-os hiperinfláció a pénzben tartott megtakarításokat értéktelenítette el, majd az államosítással vesztették el sokan nagyobb magántulajdonukat, házukat, üzletüket. Ezek a tapasztalatok a legtöbb résztvevőben egy erős tartalékcentrikus mentalitást alakítottak ki: nem szabad a pénzt felélni, félre kell rakni, hiszen mindig kell tartalék, amihez vész esetén fordulni lehet. Ez a tartalékcentrikus mentalitás kihát az értékálló tárgyak választására, melyek így nem felélés-ként, hanem tartós befektetésként értelmeződnek. Sőt a tárgyak talán azon kevés befektetés közé tartoztak, melyek nem értékelődtek le és nem kerültek államosításra – így kifejezetten megbízható befektetésnek számítottak, szemben a bankbetéttel, az ingatlannal, vagy a szocializmus alatt tiltott nemesfém-felhalmozással.

A tartósság eddig tárgyalt kétfajta – fizikai és értékbeli – érteleméhez szervesen hozzátartozik a harmadik dimenzió, melyet szimbolikusnak fogok nevezni. Ezalatt azt értem, hogy az adott tárgy az idő során nem megy ki a divatból, hanem egyfajta „örök szépséget” képvisel. Természetesen a fizikai és a pénzbeli tartósság elválaszthatatlan a szimbolikus tartósságtól: fizikai tartósság híján nem nagyon beszélhetünk szimbolikus tartósságról sem, az értékállóságnak pedig mind a fizikai, mind a szimbolikus tartósság előfeltétele – ám a különböző értékzsidók tisztább megértéséhez érdemes e dimenziókat különválasztani.

Az „örök szépség” elemzéséhez fontos megkülönböztetni a „szépség” tekintetében két használatot. Az egyik értelmezésben a szépség elsősorban szubjektív értelemben szerepel: egy kép, egy váza vagy egy kanapé akkor „szép”, ha nekem tetszik; ha másnak nem tetszik, annyi baj legyen, attól számomra még szép. Ezzel a szubjektív szépségképzeléssel szemben

sok, a háború előtt született kutatási résztvevőnél megfigyelhető egy másfajta megközelítés, amelyet *objektív szépségnek* fogok hívni. Az objektív szépség azt jelenti, hogy egy tárgy szépsége elsősorban objektíven meghatározható tulajdonságokon múlik, nem pedig azon, hogy kinek mennyire tetszik.

Általánosságban így lehet összefoglalni az objektív szépség kritériumait: (1) Minél drágább anyagból készült valami, annál szebb. Például egy mahagóniszekrény mindig szebb lesz, mint egy tölgyfa, ami viszont minden esetben szebb, mint a műanyag. (2) Minél több munkát fektettek egy tárgyba a gyártás során, annál szebb. Például egy dúsan faragott szekrény „szebb”, mint egy egyszerű; egy aprólékos részletekkel kidolgozott csipketerítő szebb, mint egy egyszerű gyári. A szépség objektivitása miatt ezekből a beszámolókból szinte teljesen hiányzik a választás – hacsak nem az egyforma objektív szépségű tárgyak között – és az egyéni tetszés fogalma. Bernátéknak a stafíring beszerzéséről szóló véleményéből például kiderült, hogy teljesen nyugodtan vásároltak „gyönyörű porcelánokat”, amelyek majd gyerekeik lakását fogják díszíteni – fel sem merült, hogy azok esetleg nem fognak tetszeni nekik.

Ezzel függ össze az a jelenség is, hogy sok lakásban a drága huzatú bútorokat olcsó, gyakran össze nem illő, szegetlen végű maradék anyagokkal takarják le a mindennapi használat idejére, és csak különleges alkalmakkor használják teljes pompájukban. Ebben a gyakorlatban három, egymással összefüggő megfontolás figyelhető meg. Egyrészt a fent említett értékmegőrzési elv fejeződik ki: a tárgyak részben befektetési eszközök, állaguk megóvásától függ értékállóságuk. Másrészt megjelenik a nyilvános és magánterek közti különbségtétel: amint a lakás a vendégek fogadása alatt magántérből nyilvános térré minősül, lekerülnek a védőhuzatok, előtérbe kerül a reprezentatív funkció. Végül, az objektív szépséghez kapcsolódva ebben a gyakorlatban megfigyelhető az az elképzelés is, hogy a tárgyaknak nem azért kell szépek lenniük, hogy nap mint nap örömmel töltsék el (el)használójukat. Ugyanerre példa a fent látott babák esete: nem arra való, hogy a gyerek kedvére játsszon velük, hanem vigyázni kell rájuk, óvatosan, állagukat megóvva használni (de jobb, ha hozzá sem nyúlunk, biztos, ami biztos). Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a tárgyak nem az emberért vannak, hanem gyakran mintha megfordulna a viszony: mintha az ember a tárgyak őrzője, karbantartója, gondozója lenne. Ez azért leegyszerűsítés, mert itt is az „emberért” vannak a tárgyak, csupán arról van szó, hogy funkciójuk, többek között, az értékmegőrzés – szemben például a mindennapi kényelem és öröm biztosításával –, amelyet ezek a tárgyak a legjobban csiricsárá huzatok *alatt* tudnak betölteni.

Ebben az értékrezsímben a „szép”, illetve „gyönyörű” kifejezéseket kizárólag olyan tárgyakra alkalmazzák, amelyek megfelelnek az objektív szépség kritériumainak. Egy formatervezett műanyag váza lehet „praktikus”, „aranyos”, de „gyönyörű” semmiképpen – a kifejezés csak drága, munkaigényes darabokat jelöl. A beszámolóban szembeszökő, hogy a szépség mérőszámának tekintett objektív tulajdonságok olyan tárgyakat jelölnek, melyek *munka- és anyagköltségük* miatt szükségszerűen drágábbak is. Ez a megállapítás kevésbé banális, mint amilyennek első ránézésre tűnik: napjainkban előfordul, hogy ha éppen a minimalista stílus a divat, akkor az aprólékosan díszített, több munkát igénylő változat akár kevesebbet is érhet, mint egy egyszerűbb darab. Az első generációhoz tartozó válaszadók beszámolóí szerint azonban tárgyaik beszerzésének időszakában ezzel az eshetőséggel nem kellett számolni.

Ez azt jelenti, hogy létezik az objektív jellemzőknek egy széles körben osztott, a tárgyak konkrét tulajdonságain alapuló és időben viszonylag változatlan összessége, mely alapján mind a pénzbeli, mind az esztétikai érték egyszerre, és viszonylag biztosan határozható meg.

Így történhet meg az, hogy akkor is be tudja úrihoz hasonló módon rendezni a lakását egy iparoscslád, ha történetesen életében nem járt úri otthonban; a szubjektív ízlésnek, illetve a választásnak itt kevés tere nyílik, és ha megengedhetik maguknak a drága bútorokat, akkor nem nagyon foghatnak mellé.

Ha egy tárgy szépsége és értéke egyenesen arányos a befektetett munkával és alapanyagának árával, abból az is következik, hogy *minden* tárgy ér valamit. Részben ebből adódik a számos idősebb résztvevőnél tapasztalt húzódozás a tárgyak kidobásától.⁴ Jó példa erre a kishivatalnok Gárdos Gizi (1924), aki, csakúgy, mint Magda, élete során törekedett a „gyönyörű” tárgyak felhalmozására, bár szerényebb jövedelméből csak kevésbé szépen megmunkált bútorra és dísztárgyakra telt. Miután korábbi házából kisebb lakásba költözött, Gizi magával vitte az élete során összegyűjtött tárgyakat. Ma kis lakásában vékony ösvényeken lehet a nagy bútorok, különböző értékű és állapotú tárgyak között közlekedni. Gizi nem szívesen dob ki semmit, mivel meggyőződése, hogy tárgyai sokat érnek, vagy legalábbis egyszer majd sokat fognak érni – de legrosszabb esetben is: „jók lesznek még valamire”. Azt a tényt, hogy tárgyainak nagy része ma pénzügyi értelemben valójában semmit nem ér, Gizi nem fogadja el, és biztos benne, hogy csak átmeneti értékvesztésről lehet szó.

Ez az értékobjektivitás adja annak az időbeli értékstabilitásnak az alapját, amely lehetővé teszi generációkon átívelő családi tárgyfelhalmozási tervek megvalósítását. Egy tárgy nem csupán az adott személy életében marad meg, hanem tovább száll az utódokra, ami a tartósságot még hosszabb perspektívába helyezi mind időben, mind a családi hagyományban játszott szerepe szempontjából. Erről tanúskodik Bernát Magda megjegyzése, amivel a mai korban divatos, drága laptopok hasznosságát vitatja, amelyeket gyerekei és unokái vásárolnak: „ezek félevenként már változnak, ugye, mindig más, tehát nem érnek vele semmit, nem tudják még örökölni se”. Az örökölhetőség itt az a tulajdonság, amivel az ember „ér valamit”, ami előbbre viszi. A bútorok, tárgyak nem csak egy személy élete során szolgálnak alternatív megtakarítási formaként, hanem egyúttal a hosszú távú családi vagyonfelhalmozás eszközei is. Ez a vagyonfelhalmozás egyrészt pénzügyi értelemben működik, azaz a családban egyre több értékes tárgy van. Másrészt – azon résztvevők számára, akik e tárgyakat az úri réteggel hozták összefüggésbe – a tárgyfelhalmozás egyúttal a társadalmi pozíció megőrzését is jelenti a magas társadalmi presztízsű tárgyak örökítése és felhalmozása révén. A tárgyak tehát a hosszú távú, generációkon átívelő családi felhalmozásba illeszkednek, növelve a család vagyonát mind anyagi, mind társadalmi értelemben.

Ez az értékrezsim a szépségről, és ahhoz szorosan kötődve a pénzbeli értékről alkotott elképzelések állandóságán és széles körben való egyezésén alapul. Az állandóság feltétele, hogy ne változzon a divat, vagy legalábbis a változó divatok ne érintsék az állandónak tekintett értékeket. A széles körben való egyetértés egészen addig fennáll, amíg különböző csoportok nem kezdenek el különböző elvek alapján eltérő értéket tulajdonítani egyes tárgyaknak. Ezek a feltételek a háború előtti időkben jórészt fennálltak, a szocializmus alatt kezdtek lassan megváltozni, majd teljes lendületet a kilencvenes évektől kezdve nyertek. A következő részben a nagyszülők által gyűjtögetett tárgyaknak a sorsát követem végig az újonnan ki-

4 Fontos megjegyezni, hogy ez az értékrezsim elsősorban a tárgyak megszerzésének és *lakberendezési tárgyként* való használatának körülményeit írja le. Számos résztvevő azonban a tárgyakat nem lakberendezési tárgyként, hanem emlékként őrzi. Ez esetben a tárgy kikerül a lakberendezési tárgyakra vonatkozó logika alól, és egy teljesen más szempontrendszer alapján dől el értéke. Ezt az esetet az értékrezsim közötti vándorlásnak tekintem, és a következő részben részletesen kitérek rá.

alakult értékzrsimekben. Az elemzett tárgyéletrajzok három fő kategóriába sorolhatóak be: régi formák átértelmezett továbbélése, értékvesztés, valamint a tárgyak kikerülése a lakberendezési körből.

A szocializmus alatt felnött generáció

Tartalom és forma: Folytonosság és változás

A Bernát nagyszülők által stafíringba gyűjtött csipketerítők és porcelánok ma is megtalálhatók lányuk, Zsuzsa (1952) és férje, Ede (1950) lakásában (a továbbiakban: ifj. Bernáték). Az egyemet végzett pár ma egy kétszobás, modern kockaházban lakik Budapest egy zöldövezetében. A lakás szó szerint *tele van* drága antik, illetve régi bútorokkal, berendezési tárgyakkal. A falat festmények díszítik, a padlón perzsaszőnyegek, díszítésként szobrok és terítők láthatók. Az ablakot Mária-üvegberakás díszíti, aminek hatására én úgy éreztem magam, mintha egy régi kastélyban lennék, és a kapun kilépve meglepetten jutott eszembe, hogy mindezt egy kockaház belsejében tapasztaltam. A kisméretű nappalit uralják a maszszív koloniálbútorok. A székeken nagy, hímezett díszpárnák találhatóak, melyek alkalmatlanok az ülésre, így le kell őket venni, mielőtt helyet foglal valaki. A könyvespolcok tetején és polcain gyönyörű vázák találhatók. Mint megtudtam, számos darab van még a pincében is, mivel nem minden vázának jutott hely a polcon. A zsúfoltság oka a szép tárgyak iránti szeretetükön kívül az, hogy nagyobb lakásból költöztek ide, így nem is találtak helyet minden darabnak.

Zsuzsa és Ede lakásának berendezése szembeszökő folytonosságot mutat szüleikével: egyrészt megtalálhatóak benne a szülőktől kapott tárgyak, másrészt stílusában követi a szülők berendezkedését. Számomra itt az a kérdés fontos, hogy tekinthetjük-e e folytonosságot az anyagi kultúra terén az előző generáció által megtestesített elképzelések, illetve az azokhoz kapcsolódó értékzrsim továbbélésének. Ennek megválaszolásához először szemügyre kell vennünk Zsuzsa és Ede viszonyát berendezési tárgyaikhoz, majd összevetnünk a szüleiknél tapasztalt viszonytal.

Amikor az ifj. Bernáték elmesélik, hogy hogyan és miért vettek meg egy-egy bútor darabot, az általuk használt érvekben számos lényegileg új szempont jelenik meg szüleikéhez képest. Zsuzsa és Ede számára a bútorok egyrészt egy kifinomult *esztétikai ízlést* fejeznek ki, másrészt szépségük hozzájárul az otthoni *harmonikus hangulat* megteremtéséhez:

Léna: Mit szeret vásárolni?

Bernát Zsuzsa: Valójában a legtöbb, amit költöttünk az elmúlt időben, az a lakásban lévő dolgok, tárgyak. Vettük az ágyakat, tehát tulajdonképpen az első szempont az mindig az volt, hogy kinéztünk valamit, és akkor arra gyűjtöttünk. A lakásban milyen bútor legyen, milyen tárgy legyen, és akkor az úgy volt, hogy ha valami nagyon megtetszett, akkor kellett...

L: És milyen szempontok szerint választották ki őket?

Zs: Hát, elsősorban minőség és hogy tetszik, tehát tulajdonképpen divattárgyakat nem szoktam venni. Hát azért [venni], mert most ez divat – ez nem jellemző. Maradandó legyen, értékes legyen, jó legyen, ...nagyon az, hogy tetszik nekem, tehát a lakásban mindenképpen olyan legyen, hogy **nem tudok elviselni olyan tárgyat, ami nem tetszik**. Én nekem az [a fontos], hogy ha hazajövök, akkor én **otthon jól érezzem magam**, olyan tárgyak között legyenek. És hogyha nekem a szememet bántja valami, akkor az előbb-utóbb lekerül. Az [a fontos, hogy az] összhang

meglegyen a lakásban. Önmagában, ha tetszik valami, akkor azért nem fogom megvenni, ha tudom, hogy a lakásba nem illik. Egy csomó minden, **modern is tetszik** nekem, de ha tudom, hogy olyan, hogy a lakáshoz nem illik, akkor nem [kell], mert azt úgysem fogom kitenni, tehát legyen a lakásban az **összhang**, egymáshoz a tárgyak [menjenek]...

Zsuzsa beszámolójában megjelennek a szülei által is fontosnak tartott érvek – maradandó, tartós, minőségi tárgyak –, ám itt további hangsúly kerül egyrészt a lakás esztétikai összképére, másrészt szubjektíven minősített szépségére. Vizsgáljuk meg e két jelenséget tüzetesebben.

- Tartósság

Zsuzsa és Ede beszámolóit egybevégnak kortársaik élményeivel, melyek szerint a bútor és a berendezési tárgyak kínálata egyrészt meglehetősen korlátozott volt, másrészt igen lassan változott. A korlátozott kínálat mellett a beszámolóikban megjelenik a bizományi áruházakban és a vásárokon megkaparintható kiállítási darabok vadászata, valamint a kisiparosokkal csináltatott termékek, mint az egyedi darabok megszerzési lehetőségei. Korlátossága miatt a kínálat viszonylag átláthatóként jelenik meg a szocializmus alatt, melyben az ember tisztában van azzal, hogy mit hol és mennyiért lehet kapni, és egyértelműen azonosítani tudja a szokványosnál jobb, szebb, különlegesebb darabokat (amire aztán, ha éppen van pénze és/vagy összeköttetése, sikerrel le is tud csapni).

A kínálat és a divat nem csak szűkös volt, hanem viszonylag lassan is változott, ami együtt lehetővé, sőt szükségessé tette hosszú távú, akár 20–30 éves lakberendezési tervek kialakítását és fokozatos megvalósítását. A hiány és a hosszú távú tervek összefüggésére világít rá Hammer és Dessewffy (1997):

Első hallásra talán paradoxnak tűnik e megállapítás, azonban a hiány, illetve a sorban állás, jól lehet azt jelenti, hogy valamiből nincs vagy nincs elég, azonban ugyanennyire jelenti azt, hogy lesz, illetve lehet a későbbiek során. A sorban állás jövőképző intézmény. Ha szemügyre vesszük az emberek életmódjában kimutatható stratégiákat a hatvanas-nyolcvanas években, tapasztalhatjuk, hogy a sor nemcsak a gazdaság elemzésére alkalmas konceptuális egység, hanem a Kádár-rendszer életvilágáról is sokat árul el. Noha az embereknek nem kellett túl sokat sorban állniuk (hacsak nem banánhoz vagy NSZK-vízumhoz kívántak jutni), életük jelentős részét szimbolikus sorok sokaságában töltötték. Csak néhány példa: átlagban és durván hét évet kellett telefonra, öt évet lakásra, négy évet autóra várni, nyugatra utazni háromévente lehetett, hasonlóan háromévente lehetett igénybe venni a kedvezményes szakszervezeti üdülést. Ha lehet azt mondani, az emberek még ennél is több, az említettekénél még szimbolikusabb sorban is álltak, így például a hosszabb ideig egy munkahelyen maradás jutalmat érdemelt, beszélhetünk talán (a nagy társadalmi mobilitást megtettesítő) intergenerációs sorokról, ahol a szülők, ha türelemmel vártak egy sorban, akkor kiérdemelték, hogy gyermekük egy nagyobb presztízzsel rendelkező sorba állhasson. A sor mint metafora legfontosabb jelentése, hogy a változás és az eredmény elérése mindössze akarat, türelem és idő kérdése volt (Hammer és Dessewffy 1997: 38).

Ezek a jellemzők némileg rokonítják a szocializmus alatti helyzetet a háború előtti idők objektív szépségelképzelésével, annyiban, hogy a lassan változó, szűkös kínálat miatt a tárgyak nem mennek át radikális értékvesztésen: nem mennek ki egyik évről a másikra a divatból, és mindig akad rájuk vevő, ha szükség esetén eladásra kerülnek. Az interjúkban Zsuzsa, Ede – és sokan mások, akik a szocializmus alatt rendezték be lakásukat – arról számolnak be, hogy

ha éppen nem volt olyan bútor, ami tetszett nekik, akkor akár éveket is vártak a megfelelő alkalomra. A várakozási időben volt, aki rosszabb bútort vásárolt átmenetileg, volt, aki fokozatosan rendezte be lakását. Az örökké tartó szocializmus (és hiány) ezért megőrzi a tartósság fontosságát: ha nem változik a divat és nehéz hozzájutni egy-egy darabhoz, a fizikai tartósság praktikus megfontolás maradhat.

Szintén fontos szempont a bútorok fizetésekhez viszonyított ára. Míg a mai lakberendezési projektek szükség esetén az olcsó kínálat, illetve hitellehetőségek miatt akár kéthavi bérből is megoldhatók, ezekben a beszámolóknak a bútorok mint óriási kiadás jelennek meg. Ez azt jelenti, hogy ha egy berendezési tárgy tönkrement, akkor nem volt lehetőség rövid időn belül lecserélni, hanem csak hosszú spórolás eredményeképpen gyűlt rá össze a pénz, ami tovább erősíti a tartósság fontosságát.

- Otthonosság és harmónia

Zsuzsa fent idézett beszámolójában a tartósságon kívül fontos szempontként jelenik meg az otthonosság, az az elképzelés, hogy az otthon egy olyan vár, ahol az ember tökéletesen jól érzi magát. Ifj. Bernátéknál fel sem merül, hogy a bútorokat olcsó huzatok alá rejtse: fő funkciójuk az, hogy nap mint nap gyönyörködtessék tulajdonosukat. Mint Zsuzsa megjegyzi, ha egy tárgy megbukik az ő szubjektív ízlésének próbáján vagy összezavarja a harmonikus képet, akkor nincs többé helye a lakásban. Ezek az elképzelések ellentétben állnak szülei nézetével, mely szerint a tárgyak önmagukban testesítenek meg értéket és szépséget, függetlenül a használó szubjektív véleményétől.

Zsuzsa számára továbbá az a fontos, hogy a tárgyak illjenek egymáshoz, stílusuk összhangban legyen. Mint mondja, ő a modern stílust is szereti, a fő baj vele, hogy nem megy a lakásához. Szülei számára a modern stílus ezzel szemben azért nem jöhetne számításba, mert nem felel meg a szépség objektív elveinek. Tekintetbe véve Zsuzsa ragaszkodását az összhanghoz, nem lehetetlen, hogy a szüleitől kapott tárgyak a harmónia törvénye révén erősen formáltak otthonának stílusát.⁵

Ezek alapján azt állíthatjuk, hogy a formai folytonosság csak részben jelenti a formában megtestesülő elképzelések továbbélését. Egyrészt arról van szó, hogy a forma azért élhetett tovább, mert sikeresen integrálódott abba a szubjektív esztétikai és az otthoni harmónia ideáljaképpen meghatározott rendszerbe, amely Zsuzsa értékelésnek alapját képezi. Másrészt, az előző rész tanulmányai alapján, annak ellenére, hogy a kínálati helyzet radikálisan megváltozott, annak számos eleme – más logika szerint ugyan, mint korábban – az első generáció által is fontosnak tartott tartósság szempontját helyezte előtérbe. Fontos azonban, hogy itt sem folytonosságról beszélhetünk, hanem arról, hogy különböző viszonyok is kialakíthatnak azonos válaszstratégiákat.

Ez azonban csak a történetet egyik fele: idősebb Bernáték a maradandó tárgyakat a növekvő családi vagyon részének tekintették, mely hozzájárul a család hosszú távú anyagi és társadalmi státuszának növeléséhez. Kérdés tehát, hogy továbbéle-e a társadalmi pozíció és a bútorok kapcsolata az ifjabb Bernáték esetében. A válasz nem egyértelmű: Egyrészt, mint a következő részletből kiderül, a koloniál az egyik legdrágább bútornak, „menő”-nek számított:

⁵ Erről a jelenségről ír például McCracken (2001) általában a fogyasztási javak kapcsán, illetve Clarke (2002) kifejezetten a lakásberendezésről szóló tanulmányában.

Zsuzsa: Az úgy volt, hogy én egyetemista koromban is dolgoztam, tehát 16 éves koromtól minden nyáron. Na most a lényeg az, hogy nagyon jól kerestem, olyan helyen, Utasellátó, ezek jó helyek voltak. Jó, napi 14–16 órát dolgoztam, és nem vettem ki szabadnapokat. Volt, akik három napot dolgoztak, három napot nem, én viszont úgy voltam, hogy egy-másfél hónapot a férjemmel együtt, aki később a férjem lett, kibírtunk úgy, hogy nem vettünk ki szabadnapot. Ennek ott örültek, mert elmentek a családhoz, nekünk viszont így sokkal több volt a pénz. Egy-másfél hónapot nyáron ledolgoztunk, de ekkor már közösen tervezett és kinéztet bútorokra gyűjtöttünk, mert **akkor menő volt a koloniálbútor**, és mi kinéztük a koloniálbútort, meg hogy legyen festmény, meg legyen majolikakaspó vagy akármilyen, tehát tulajdonképpen a bizományi áruházban vásároltam nagyon sokat már a hetvenes években. És állandóan jártuk a bizományi áruházakat, mindig végigjártuk. Hátha van, ami megtetszik. Bútorüzlet és bizományi áruházak, meg az ilyeneket néztük, és mindig volt egy cél, hogy valamit vegyünk.

Léna: Az a lakás akkor különleges volt valamilyen szempontból? Ahogyan berendezték.

Zs: Az igen. A szoba-konyha az **egy csóró volt**, maga a ház, olyan volt, hogy egy hosszú ház volt, és három szoba-konyha volt az egyik oldalon, meg másik három szoba-konyha a másik oldalon. De amikor el akartuk adni, és bejöttek, és meglátták a szobát, akkor általában ezt megjegyezték, hogy jaj [de jó], **mert hát akkor menő volt ez a tölgyfából való koloniál stílusú dolog, és nyilván, aki odajött, nem gondolta, hogy ezt látja. Hát, különösen abban az időben.**

Ebben a részletben két dolog különösen fontos. Egyrészt utalás van benne a koloniál társadalmi státuszára: a koloniál az egyik legdrágább bútornak, „menő”-nek számított. A látogatók meglepődnek, hogy egy „csóró” szoba-konyhás lakásban koloniált látnak – amelyet, feltevésem, egy nagyobb, szebb, gazdagabb otthonban képzeltek volna el inkább. Ez arra utal, hogy élt egy kép arról, hogy a különböző rétegeknél mi a várható, normális fogyasztás, és ezen a képen belül a koloniál a felsőbb rétegekre jellemző bútorstílus volt. Ebből a szempontból valódi folytonosságról beszélhetünk: a bútor megőrizte asszociációját a magas társadalmi pozícióval.

Ami azonban változott, az magának a „társadalmi pozíciónak” a jelentése. Zsuzsa és Ede teljesen máshogyan képzei el mind az ideális, mind az aktuális társadalmat, amelyben magukat elhelyezik, mint az idősebb Bernáték. Idősebb Bernáték egy alapvetően hierarchikus, pozícion és az ahhoz kapcsolódó tiszteleten alapuló társadalomban nőttek fel, melyre nosztalgiával gondolnak, mint olyan időszakra, amikor még a helyükön voltak a dolgok, és amely szokásiakban, elképzeléseikben még ma is megjelenik. Zsuzsa és Ede ezzel szemben egy alapvetően egyenlősítő, munkaalapú társadalomideált támogat. Soha nem említik azt az elképzelést, hogy az embernek pozíciójának megfelelően kell fogyasztania: náluk a pozíció tabu, nem beszélnek alacsony és magas státuszú csoportokról. Ők a szocializmusban nőttek fel, ami önmagában nem vezet a szocialista eszmék szeretetéhez (sőt), ám számukra az az elv, hogy az ember szorgalmas és kitartó munkája elnyeri méltó jutalmát, saját életük valóságát jelentette. Míg az idősebb Bernáték egy rendi jellegű társadalomképre gondolnak nosztalgiával, fiatalabb Bernáték szerint csak a kemény munka az igazságos elosztás alapja, és az egyenlőtlenségek önmagukban helytelenítendőek:

Léna: Ki érdemli meg jobban, illetve ki kevésbé, a javakat?

Bernát Ede: A rendszerváltásban sokan munka nélkül meggazdagodtak. Sokan önhibájukból lettek vesztesek, sok olyan ember is van, aki nem tehet mást. Régen nem voltak ennyire gazdagok és ennyire szegények, de társadalmi különbségek akkor is voltak. Gazdasági téren nagy különbségek keletkeztek, ami sérti az ember igazságérzetét.

Ehhez kapcsolódik az előző idézet másik jellegzetessége: Zsuzsa a koloniálbútor megszerzését szorosan összekapcsolja a kemény, szabadnapokon is napi 14–16 órában folytatott munkával. A koloniál azoknak jár (jogosan) és azok is tudják megfizetni, akik szorgalmasan dolgoznak (szemben másokkal, akik lusták). Az ő társadalomképük szerint azok vannak (jogosan) feljebb, akik megdolgoztak érte – a koloniál így nyeri el előkelő helyét egy gyökeresen más társadalomképben.

Összefoglalva, ebben az esetben a tárgyi kultúra terén tapasztalható folytonosság nem írható le egyszerűen azon elképzelések, értékelési elvek, illetve társadalomkép továbbélésével, amelyek ezeket a tárgyakat az idősebb Bernáték számára megbecsültté tették. Egyrészt, bár a tartósság és az értékállóság továbbra is fontos szempont, a hangsúly a szubjektíven megélt esztétikai és érzelmi harmóniára kerül át. Másrészt annak ellenére, hogy a magas társadalmi helyzettel való kapcsolat megmaradt, az a társadalomkép, amiben ez a pozíció értelmeződik, megváltozott egy rendies jellegű társadalomképből egy munkaérték- alapú, a szocialista berendezésre épülő kép irányába. A formai folytonosság így csak részben tükrözi az érték-rezsim folytonosságát: nagyban az új értékrezsimnek megfelelő *átértelmezés* teszi lehetővé az abba való beilleszkedést, azaz az érték megőrzését.

Kidobandó vacakok

Az az ifj. Bernát házaspárnál tapasztalt elképzelés, mely szerint az otthon az ember vára, ahol tökéletes esztétikai és érzelmi harmónia kell, hogy fogadja, más családoknál is megjelenik. Az ezen elv szerint választott bútorok legfőbb jellemzője, hogy *tetszenek* tulajdonosuknak, és *színből* és *anyagból* összhangban vannak. Ez a megfontolás játssza a központi szerepet Gárdos Kláránál is, az előző részben bemutatott Gárdos Gizi lányánál. Klára azonban más stílusban kívánja megtalálni az esztétikai harmóniát, mint édesanyja, ami éles konfliktushoz vezet anya és lány között.

Klára sokáig kozmetikusként dolgozott, majd kisvállalkozó lett. Vállalkozása a rendszer-váltás után csődbe ment. Jelenleg egy 1,5 szobás új építésű lakásban egyedül él, lányával és édesanyjával egy házban. Zsuzsával ellentétben azonban Klára döntéseit nagyban behatárolják szűkös anyagi forrásai, így számára a feladat nem a legszebb bútor felkutatása, hanem az, hogy hogyan lehet találmányossággal olcsóbban kihozni a harmonikus esztétikai élményt. Ennek eredményeképpen a lakásában nincsenek drága bútorok, hanem a hangsúly a tárgyak és „a színek harmóniáján” van. Klára a következőképpen meséli el, hogyan választotta ki a konyha berendezési tárgyait:

Klára: Azt tudtam, hogy ide, magamnak nem tudok egy új szekrényoszt venni, majd azt jövőre, és ennek a (meglévőnek) színe alapján mondta valaki, hogy ezt úgy hívják, hogy öreg cseresznye, akkor mentünk ilyen lapszabászatba, ahol ki vannak téve a fa színei, és akkor ott kiválasztottuk hozzá az öreg cseresznyét. Nem tudom, hogy te tudod-e, hogy milyen faszínek vannak, a bükk meg a tölgy meg az öreg cseresznye meg a mit tudom én mi, hát próbáltunk egy kis színharmóniát, ugye. Volt egy étkezőgarnitúrám, attól meg kellett válni, mert kerek volt, nem fért el. És szerettem ezeket a magas háttámlájú székeket, és úgy döntöttem, hogy inkább áthúzatom, mivel egy légtérben van az ülőgarnitúrával. Kárpitot szereztem és áthúztattam, de ugyanannyiba került az áthúztatás, mintha újat vettem volna. Úgyhogy hozott nagyon sok mintát a lakásra,

mint egy kártyát, kinyitotta, és akkor azt mondtam, hogy az öreg cseresznyéhez jó lenne egy terrakotta szín, a színek harmóniáját szeretem. Utána akkor volt egy bordó szőnyegem, azt tudtam, hogy nem megy, akkor vettem egy zöld szőnyeget. Akkor vettem ezt a szép asztalt, erre vettem ilyen zöld izét, tehát próbáltam – szeretem a **színek harmóniáját**.

Klára azokat a tárgyakat helyezi el a lakásban, amelyek hozzájárulnak az általa elképzelt szubjektív színharmóniához: olcsóbb szőnyegek, terítők, függönyök, virágok díszítik a lakást, melyek együtt harmonikusan mutatnak. Szintén fontos a már Bernátéknál is elemzett igény, hogy a tárgyaknak jó érzéssel kell eltölteniük tulajdonosukat, otthonos hangulatot kell árasztaniuk. Klára számára tehát egy tárgy abban az esetben kerülhet be a lakásba, ha ő szereti – szemben az objektív érték/szépség elvvel, amely szerint édesanyja viszonyul a tárgyakhoz. A különböző értékzetsímek anyja és lánya közötti gyakori konfliktusokban jelentkeznek, melyekben kölcsönösen, morálisan leminősítik egymást: Gizi a lányát felelőtlennek, Klára az anyját zsgorinak állítja be. Az értékzetsímek közti, érzelmi téren zajló konfliktusok jó példája a következő eset:

Gárdos Gizi: A Bélának (Klára férje) az egyik kollegája, a doktor Molnár, annak a felesége a Bizományi Áruháznál fontos beosztásban van. És a Klári kihívta a Molnárnét ide, ide hozzánk, és összeszedte a dolgokat, és a Molnárnénak mutatta, és a Molnárné mondta, hogy ez 5000, ez 6000, ez 3000, ez 5000. És amikor a Kláriék idejöttek hozzám lakni 96-ban, elég sok ilyen festményt, képeket, ilyen rációkban hozott át, és neki az volt az elve, hogy ő nem rak fel egy képet sem a falra, csak ami a Bélának tetszik, meg ami neki tetszik. És akkor 8 éven keresztül a szufni-ban ott porladoztak ezek a festmények, képek, rációk, mind mentek széjjel, a faanyag itt porladozott széjjel. És akkor jött ez a Molnárné, és szedte elő a Klári ezeket a képeket a szufni-ból. És akkor beküldte hozzám is a Molnárnét. És akkor a Molnárné: 3000, 20 000, 10 000. Aztán nekem is odaadta a cédulát, két nap múlva jött a Molnárné, beállt a kocsihoz az udvar közepére, és akkor rakta föl a dolgokat a kocsihoz, és elvitte. És akkor mondja a Klári, hogy „Hozzad is menj a Molnárné?” Mondom, hozzám ne jöjjön. És akkor azt mondta nekem, tudod, „Ha ingyen vitte volna el tőlem a Molnárné ezeket a dolgokat, már akkor is kezdet csókoltam volna, de hogy még pénzt is adott értük!” Nézd, mondtam neki, ami a tied, azzal azt csinálsz, amit akarsz. Elmeséltem a nővéremnek, és akkor azt mondja nekem, hogy „A végén úgyis újra oda fog kerülni. Hát, ha téged kivisznek a temetőbe, akkor újra hívja a Molnárnét, újra elviszik 20 ezerért.”

Léna: Amikor az [a festmény] sokkal többet érne?

G: Idő kellene mindenre, idő, idő, idő.

Az idézetben jól megfigyelhető a két értékzetsím összeütközése. Gizi már azt is furcsának, felelőtlennek, szeszélynek tartja, hogy Klára csak azokat a képeket teszi ki a falára, amelyek neki vagy a férjének tetszenek – szemben Gizivel, ahol a szubjektív tetszés nem játszik nagy szerepet egy tárgy szépségének eldöntésében. Azt azonban kifejezetten felháborítónak tartja, hogy a lánya megszabadul azoktól a tárgyaktól, amelyek nem tetszenek neki. Arról van szó, hogy Klára számára annyit ér egy tárgy, amennyire neki tetszik, amennyit ő adna érte: ha utálja, akkor semmit sem ér, ingyen is odaadná. Gizi szerint egy tárgy önmagában, a bele fektetett munka folytán értéket képvisel, mely idővel minden bizonnyal ki is fog derülni. (Hozzátehetjük azonban, és az idézetből is kiderül, hogy lánya felelősen járt el: egy barátjuk segítségét kérte, így nem valószínű, hogy áron alul adta el a képeket.)

A második generáció által összegyűjtött tárgyak kezelésének harmadik módja, amelyet itt tárgyalni szeretnék, a *nosztalgikus* őrzés. Ez a mód nem csak erre a generációra érvényes: az idősebb generációnál is gyakran előfordul, hogy egy berendezési tárgyat már nem az objektív szépségrezsim elvei szerint, hanem a hozzájuk kötődő emlékek miatt őriznek. Ebben az esetben a tárgyak kikerülnek a „lakberendezés” köréből, és átkerülnek a „családi emlékek” kategóriába. Ezzel a lakberendezéshez kötődő értékrezsim elvei többé nem vonatkoznak rájuk: nem kell többé jól menniük a többi bútorhoz, otthonos hangulatot árasztaniuk, illetve új tulajdonosuk esztétikai értékelésének próbáján sem kell átmenniük. „Családi emlékeként” egy másfajta értékrezsimbe lépnek be, amelyben az idő és a tárgy családi emlékekhez, legendáriumhoz való kötődésének erőssége képezi az értékelés alapját. Az idődimenzió arra vonatkozik, hogy minél régebben áll a tárgy a család tulajdonában, annál többre becsült. Az emléktartalom azt jelenti, hogy minél fontosabb emlékek köthetők hozzá, annál értékeesebb – például az a zsebkendő, amit a dédnagymama a dédnagypapától első találkozásukkor kapott, értékeesebb, mint amit később személyes használatra vásárolt. A családi emlékek körébe való átkerülés egy olyan „túlélési” vonalat biztosít e tárgyak számára, amelyben nem kerülnek kidobásra, hanem átértékelődnek egy másfajta logika szerint.

Ilyen átértékelődésre sok példa van, szinte minden családnak van olyan tagja, aki egy-egy családi ereklyét megtartott. A következő idézet az első részben bemutatott jómódú iparos-családból származó Kovács Ágota lányától, Ilonától való, aki a szocializmus alatt több diplomát szerzett, és jelenleg kimagasló jómódban él:

Ilona: Például olyanokat feleslegesnek tartok, van a baráti körben, aki sokat költözik. És akkor soha egyetlen bútort a régiből az újba nem visz, mindig újat vesz. De ez vonatkozik mindenre. A könyveknek a felit kielejtezi, mert az már nem kell, abból újakat vesz, akkor poharak nem keltenek, újakat vesz... Én meg viszont ragaszkodom mindenhez. Ragaszkodom ahhoz a pohárhoz, amiből a nagymamám ivott. Ragaszkodom ahhoz a damasztterítőhöz, ami az ükanyámé volt, képzeld el, most mesélte az anyu, hogy még az ő nagymamájáé volt, nem, dédmamájáé volt. Hát akkor gondolhatod, nekem az ük-ük-ük. És ott van, és gyönyörű, és ragaszkodom a kézimunkákhoz, amiket a nagymamám csinált, meg egyáltalán mindenhez. Szóval én ezt abszolúte ilyen **primitív újjgazdag dolognak** tartom, hogy állandóan mindig mindent lecserélek, hogy minden trendi legyen, és akkor kidobom... Én nem dobok ki semmit... Nem. Ezt nem szeretem. Nem azt mondom, hogy ha költözől, és a szekrény szétesik, mert úgy fogták meg, akkor nem veszek egy új szekrényt... De az, hogy akárhányszor, amikor az életben mozdulni kell, hogy mindent kidobok, azt nem tudnám megtenni. Ezeket olyan felesleges, olyan sznob, olyan agyament, hülye dolgoknak tartom.”

A tárgyak nosztalgikus szeretete összekapcsolódik a családszeretettel, a hagyománytisztlettel, egyben a szerénységgel és visszafogottsággal a vásárlás és a divat terén. A tárgyak nosztalgikus értékrezsimje az ezekkel a tulajdonságokkal való kapcsolatából meríti fontosságát, értékét. Az újjgazdagokat Ilona ezért morális alapon ítéli el, mint olyan embereket, akikben ezek a személyes erények nincsenek meg. Fontos azonban, hogy ezek az újjgazdagok a társadalmi változások anyagi tekintetében sok esetben szó szerint *új* gazdagok: a résztvevők közül azok, akik szegényebb helyzetből indultak, csak fokozatosan jutottak szép tárgyakhoz, cserék révén, melyek során egyre jobb, szebb tárgyakra cserélték le korábbi darabjaikat. Náluk emi-

att alig vannak igazán régi tárgyak: egy részüket már régen eladták, amikor a lakást vagy az új bútort meg kellett venni. Így, ami szép, az nem igazán régi; ami pedig régi, az általában olcsó, így a tárgyak, amelyek megmaradtak, mára már szinte használhatatlan állapotban vannak. Ezért van az, hogy nagyobb arányban olyan családok esetében jelenik meg a nosztalgiaalapú értékrezsim, ahol az idősebb generáció olyan anyagi helyzetben volt, hogy meg tudta venni a tartós darabokat. Ez a társadalmi helyzettel való kapcsolat azonban az interjúkban átértelmezve, családcentrikussághoz, hagyományörzéshez kapcsolódva kerül kifejezésre.

A harmadik generáció

A szocializmusban felnőtt szülők hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején született gyerekei jelentik ebben a kutatásban a harmadik generációt. Ez a generáció felnőtt életét már a piacgazdaság alatt kezdte meg, önálló lakást, bútort már az összehasonlíthatatlanul megnövekedett kínálatból választhatott. Nem csak a javak kínálata, hanem azoknak a mintáknak a száma is megnőtt, amelyekről magazinokban, ismerősöknél, külföldön, az interneten vagy a tévéből értesülhettek. Ebben a részben a nagyszülőktől, szülőktől kapott tárgyak sorsát, illetve az új értékelési elveket mutatom be. Itt is három példát tárgyalok: az értékvesztést, az újraértékelést esztétikai alapon, illetve az újraértékelést antikvitásként. Fontos megjegyezni, hogy ezek az értékelési elvek gyakran egymás mellett, illetve átfedésben vannak egymással, sőt a generációs határok sem vonhatók élesen meg: gyakran előfordul, hogy egy középkorú házaspár új lakását az új értékrezsim szerint, a „mai fiatalokhoz” hasonlóan rendezi be.

Értékvesztés

- Lazítás és otthonosság

Az előző részekben végigkövettem az idősebb és ifjabb Bernát családot, melyben a lakberendezési, lakásdekorációs stílus folytonosságára mutattam rá. Ez a folytonosság megtörik a legifjabb generációnál, ifjabb Bernáték lányánál, Violánál (1977). Viola jelenleg doktori tanulmányait végzi. Életstílusát „alternatívként” írnám le: gyakran jár rock- és alternatív koncertekre, a Szigetre minden nyáron hetijegyet vesz; barátai rockzenészek, értelmiségiek, művészek, szépirodalmat olvas, és kissé extrém módon öltözködik. Viola a kutatás alatt egyedül élt másfél szobás belvárosi polgári lakásában, mely egyúttal számtalan baráti összejövetel, informális „felugrás” színhelyéül szolgált.

A lakás nappaliját teljesen elfoglalják szülei méltóságteljes koloniálbútorai, amelyek nem fértek el jelenlegi, kisebb lakásukban. Viola nem kedveli a lakásában *tárolt* bútorokat, ezért szinte be sem lép a nappaliba: a fűtetlen, nagy helyiség szellemjárta szobaként őrzi a bútorokat. Viola teljes élete a lényegesen kisebb hálószobában zajlik: ott alszik, tanul, eszik, tévézik, illetve fogadja vendégeit. A hálószoba meleg hangulatot áraszt, számtalan fénykép, képeslap, emléktárgy díszíti a kaotikus lakrészt. Néhány bútor, például a könyvespolc az otthonról jött koloniálgyűjtemény része, ám Viola szobájában a számtalan csetresz alatt elveszti komor, tekintélyparancsoló jellegét. Azok a tárgyak, amelyeket Viola választott, például a szőnyegek és az ágy, távol esnek a koloniál stílustól: egyrészt olcsóbbak – Viola az IKEA-t kedveli –, másrészt „melegebbek, otthonosabbak”.

Viola számára az otthon egy olyan hely, ahol az ember teljesen elengedheti magát: kedvére fetrenghet a kényelmes kanapén vagy ágyon, behelhuppanhat a karosszékbe. Szerinte a régi bútorok ezt lehetetlenné teszik, és saját lakásában egy teljesen másfajta berendezésre törekszik. Érdekességként jegyzem meg, hogy ezt a vágyat a Kapitány szerzőpáros a következőképpen fejt meg szimbolikus elemzésében: „A fiatalabb generációk és az individualizáltabb családok már gátlások nélkül használják a fotelokat, és a fogyasztói kultúra terjedésével a »fotelokban/díványokon hentergés« egyéb, a testet kényeztető szokásokkal együtt a fogyasztói értékrendszerrel azonosulók természetes magatartásformájává vált” (Kapitány és Kapitány 2000: 125, kiemelés az eredetiben). Viola egyáltalán nem azonosul a fogyasztói értékrendszerrel, sőt saját magát kifejezetten a státuszhajhászó, „slusszkukszporgető”, pénzorientált fiatalok ellentétének látja. Mi a baj a régi bútorokkal tehát Viola szerint?

Egyrészt a régi bútorokkal óvatosan kell bánni, mert nagyon drágák, és ha az ember véletlenül kárt tesz bennük, vagy ha csak nem gondolja őket kellő odaadással, értéküket veszti. Viola jól emlékszik gyerekkorára, amikor nagyszüleinél és szüleinél mindenre nagyon kellett vigyázni, nehogy kárt tegyen bennük. Ő ezzel szemben úgy látja, hogy a bútoroknak kell az ő kényelmét szolgálniuk, nem pedig fordítva.

Ez az álláspont összefüggésben van azzal is, hogy Viola nem hajlandó az örömteli mindennapi életen spórolni annak érdekében, hogy egy drágább bútorra összegyűjtsön pénzt. Az örömteli mindennapokba beletartozik, hogy be tudjon ülni egy helyre a barátaival, el tudjon menni moziba, koncertre, megvegyen egy olyan szendvicset, amelyet megkíván. Ez az elképzelés szöges ellentétben áll szülei véleményével, mint annak Viola gyakran hangot is ad:

Viola: Nagyon más dolgokra költenek. Olyan dolgokat találnak élvezetesnek, amit mondjuk nem mindenki. [...] Ők képesek venni egy festményt, mondjuk 200–300 ezer forintért, de egy ilyen helyen⁶ egy kávét nem isznak meg [mert sajnálják rá a pénzt]. Ami nekik nagyon központi, az a lakás, tele van antik bútorokkal, meg nagyon drága cuccokkal, meg minden. Utazás, amire így nagyon-nagyon sokat költenek, világot látni. Viszont kajára így zéró. Az így semmi. Mi mindig az öcsémmel szoktuk szívatni őket, hogy hogyan lehet, hogy egész gyerekkoromban nem láttam mást, csak szalámis kenyeret. Így komolyan. És hogy egyáltalán, ez a mindennapi költsézés, ami hiányzik belőlük. Tényleg az, hogy egy vattacukor, meg egy fagyi... most különben ez egy kicsit már oldódik, a gyerekkoromra kérdezted, és ott nagyon erős volt ez. Nyilván sokkal több pénzük van. Tehát ezt ma annyira nem kell már megnézni. De akkor ilyen választások voltak, hogy mit tudom én, vagy egy szép szőnyeg, vagy eper télen.

Viola inkább választja azt az életet, amiben az ember kiélvezi a pillanatot, megveszi a vattacukrot, beül kávézni, mint azt, amelyben a mindennapi örömeikön való spórolás árán halmozódnak fel értékesebb dolgok.

Másrészt a régi bútorokra úgy kell vigyázni, hogy *eredeti* állaguk tökéletesen megőrződjön. Ez lehetetlenné tesz mindenfajta egyéni átalakítást, saját igényekhez, egyéniséghez való igazítást. Viola elmesélte, hogy gyerekkorában még egy matricát sem ragaszthatott a bútoraira. Számára ezzel szemben pont az az otthon és az otthonosság központi eleme, hogy sajátjává teheti a benne lévő tárgyakat, akár apró átalakítások révén.

Végül Viola szerint a koloniálbútorok materiális, fizikai valója lehetetlenné teszi azokat a tevékenységeket, amelyek számára az otthonosságot jelentik. Szerinte például egy koloniálfotelbe nem lehet behelhuppanni, hanem csak egyenesen ülni: a fotel keményfa kar-

⁶ Az interjú a Gödör nevű szórakozóhelyen készült.

fája egyszerűen nem ad lehetőséget arra a fajta belehuppanásra, mint amit egy kényelmes szövetfotelban művelhet az ember. Ugyanakkor ez a meglátás összefügg a negyedik szemponttal: a szüleinél található fotelek stílusa is olyan, ami a fizikai gátakon túl szimbolikusan is bizonyos magatartásformák ellen hat. Viola úgy érzi, hogy a koloniálbútorok egyfajta ki-mért, méltóságteljes magatartást követelnek meg, ami ellentétben áll azzal, ahogyan ő szeretne élni – pláne otthon.

Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűen esztétikai ízlésváltozásáról van szó, hanem olyan központi elképzelések átalakulásáról, mint hogy mit jelent az „otthon” fogalma, mi a normális viselkedés, és hogyan szeretnénk élni mindennapi életünket. Viola számára az otthonnak egy olyan kényelmes, „otthonos”, személyes hangulatot kell nyújtania, ahol ő tökéletesen felszabadultnak érezheti magát. A koloniál ezen a próbán bukik meg, és válik megtúrt vendéggé.

A Viola által kifejezett kívánalmak más, a fiatalabb generációhoz tartozó résztvevőknél is megjelennek, más és más anyagi formában. A sokféle berendezési stílus pontosan abból az igényből adódik, hogy a lakásnak személyesnek kell lennie, a tulajdonos személyiségének megfelelő hangulatot kell nyújtania, illetve alkalmazkodnia kell ahhoz az élet- és otthonelképzeléshez, mely szerint a tulajdonos mindennapi életét élni kívánja. Így még jobban átke-rül a hangsúly az objektív szépség- és egyéb értékelési kritériumokról az ember és a környe-zet kölcsönhatására: milyen érzést kelt bennem ez a szín, hogy érzem magam ebben a ka-rosszékben stb.

Ezzel összefüggésben előtérbe kerül a személyes ízlés, mely egyre inkább egy megfog-hatatlan, szubjektív megérzést, egyúttal a trendek ismeretét jelenti. A jó ízlés egyrészt ar-ról ismerszik meg, hogy az ember különös „tehetséggel” válogatja össze tárgyait, akár tel-jesen eklektikus stílusokat ötvözve, ám a végeredmény mégis egységes – a *hangulat* tekin-tetében. Ez a szubjektív ízlés, mivel egyfajta *érzésre* koncentrál, nem pedig a tárgyak konkr-ét tulajdonságaira, nyilván változik is: másfajta lakásban érzi jól magát az ember a fiatal, bulizós években, mint a nyugodtabb családos években – így szintén változhat az a hangu-lat is, amelyet otthonosnak érez. A berendezési tárgyak nem csak a keresett személyes han-gulat, hanem a bútor- és hangulattrendek változásainak is ki vannak téve: az egyes tárgyak az ilyen trendeket követve is elavulnak, esetleg elcsépeletté válnak, míg megint mások divat-ba jönnek.

- Tökéletes ízlés

Ezek a tendenciák figyelhetőek meg – a Violától eltérő formában – a Kovács család legifjabb tagjánál, Tibornál (1974) is. Tibor bankárként dolgozik, gyakran utazik külföldre, főnökei és ügyfelei közül sokan külföldiek. Tibor a nemzetközi elitéhez viszonyítja saját lakását, au-tóját, hobbjait és nyaralási döntéseit. Tárgyait külföldi katalógusok, magazinok gondos átta-nulmányozása, illetve személyes élményei alapján választja. Tibor sokkal jobb anyagi hely-zetben van, mint Viola, így szinte maradéktalanul meg tudta valósítani a számára ideális ott-hont. Otthona makulátlan minimalista stílust követ, mely akármelyik magyar vagy külföl-di lakberendezési lap borítóján megállná a helyét. A tökéletesen harmonizáló modern búto-rok, falak, csempék közt a szüleitől, illetve nagyszüleitől kapott régi tárgyaknak nincsen he-lye. A következő, barátnőjével közös interjúrészlet jó illusztrációként szolgál az új értékre-zsim szempontjainak még teljesebb megismeréséhez:

Léna: Így, hogy együtt laktok, valamennyire a közös ízléseket tükrözi a lakás [...]?

Tibor: Ezekkel a képekkel [amiket Mia fest] most már igen. Én a magam nevében nem beszélhetek, mert én rendeztem be. Neked meg tetszett, tehát nem volt vele semmi bajod, nem? Eltekintve a burkolatoktól, belső ajtóktól – amiket tudok én is, hogy **nem ide illik** –, le kellene cserélni a felső fürdőszobában is egy csomó dolgot... ami adottság volt, mert ott volt a lakásban, amikor megvettük.

L: De mi a probléma velük?

T: Hát, ha a szívemre tenném a kezem, lecseréltetném az összes nyílászárót, belső ajtókat, biztos. Felső burkolatok, azok megint csak olyanok, amiket [le kellene cserélni]: a fürdőszobában, melékelyiségekben, amik a **kilencvenes évek elejének a színvonalát tükrözik**.

Mia: Miért? Nem szép? Hát kő, nem?

T: Ez oké, ez elmegy. Azért is nem azzal kezdtem, amellett, hogy nem akartam vagyonokat ráköltetni a lakásra, amikor megvettem, hogy minden – burkolatcsere – legyen, érted. De ezek, szerintem, megfelelnek még a **kor ízlésének**.

M: Nekem tetszik. Nekem azért tetszik a berendezés, mert ilyen szellős. Nincs így telepakolva minden hülyeséggel. (...)

L: Tehát úgy megegyezik az ízlések a lakásban?

T: Hát nem tudom, még mindig nem láttam a lakását. Fogalmam sincs, hogy néz ki. De elmondásilag nem egyezik meg az ízlésünk. Mert az kovácsolt vas, sárga falak, és én pont ettől kapok hülyét.

L: Miért?

T: Két dolgot utálok. A sárga falat meg a kovácsolt vasat (nevetnek).

M: Igen. Lehet, hogy... Szerintem az ilyen... Tehát nekem az a fontos, hogy **legyen harmónia, tehát ilyen meleg**... Tehát amikor belépsz, akkor ilyen **melegség**... tök mindegy, hogy milyen stílus. Igen, tehát, jó persze, akkor most [legyek] őszinte... akkor legyek kritikus... akkor nekem ez a lakás most hideg. Fehérek a falak, na én ettől kapok... utálok a fehér falakat. Legalábbis egy kicsi bézs, legalábbis egy kis árnyalat... Tehát ez nekem hideg. Tehát látszik, hogy ez **egy férfi lakása** volt. Én biztos melegebb színeket [választanék], legalább a falakat átfestném. Tehát szürke csempe a konyhában... (fitymálva), tehát valahogy...

T: Miért, nem tetszik? Nem illik a...?

M: De, szép, nem azt mondom, jó, **összhang** van! Mert minden ilyen **hideg és ilyen éles, és ilyen minimálstílus-szerű**. Nem, hát az én lakásom az meleg, inkább ilyen **mediterrán stílus**.

T: Igen, az mondjuk igaz, hogy tényleg az összhangon van a hangsúly.

L: Szerinted tükrözi az egyéniségedet a lakás?

T: Hát ő... fogalmam sincs, nem tudom, milyen ez a lakás.

M: Szerintem igen. Amikor legelőször ide beléptem, akkor...

T: Rend van, nem?

M: Rend van, igen, tisztaság, így átlátod, és szerintem tükrözi...

T: Igen, és utálok a csicsát. **Utálok a csicsát, meg utálok az ilyen csill... az ilyen olcsó izéket nem szeretem**. Szeretem az ilyen **letisztult... nagyon szeretem a minimalista stílust**.

A fenti beszélgetésben az első említett szempont a kor ízlésének való megfelelés: a kilencvenes évek stílusa 2006-ban, amikor az interjú készült, Tibor számára már elavultnak számított. Az aktuális divatnak, vívmányoknak való megfelelés igénye azzal jár, hogy időről időre lecserélésre kerülnek az elavultnak ítélt dolgok. Ha egy tárgy kimegy a divatból, akkor csak

jelentős értékvesztéssel lehetne továbbadni, függetlenül attól, hogy eredetileg mennyibe került. Más szavakkal: ebben az értékrezsimben a legfontosabb szempont egy tárgy megfelelése az aktuális divatnak, technológiai standardnak, nem pedig egy stabil, objektív kritérium. Ez azt jelenti, hogy a Tibor szüleinél és nagyszüleinél központi szerepet játszó tartósság és értékállóság követelménye ebben a helyzetben nem tekinthető *racionálisnak*: ha egy tárgy mind piaci, mind Tibor számára való esztétikai értéke elkerülhetetlenül lecsökken az idő múlásával, akkor nincs is értelme különösen tartós dolgok megvásárlásának.

Ez a logika azt diktálná, hogy különösen drága dolgokat sincs értelme venni, ám ez nem érvényesül: Tibor hangsúlyozza, hogy nem szereti az olcsó, csillogó dolgokat. A drága bútor számára egy kifinomult stílus kifejeződéseként jelenik meg: az olcsó csicsás, csillogó, szemben a drágával, mely letisztult, minimalista (divatos). A drágaság tehát itt köthető a társadalmi pozícióhoz, ám nem közvetlenül azáltal, hogy a gazdagabbak engedhetik csak meg maguknak a drága dolgokat. A kapcsolat burkoltabban, a felsőbbrendű *ízlés* révén jön létre, mely sokkal kevésbé megfogható, mint a fent tárgyalt objektív szépségkritériumok.⁷ Sőt: a minimalista stílus megkülönbözteti a *csillogó* drágát vásárolókat a *letisztult* drágát vásárolóktól – mely esetben a nagyszülők által favorizált munkaigényes, díszes darabok akár a megvevett „csicsás” táborban is találhatóak magukat.

Ezért van az, hogy a legnagyobb hangsúly a beszélgetésben magára a *stílusra* kerül: esztétikai harmónia, összhang áll a középpontban, melyet Tibor nem önkifejezésként, hanem szinte egy önálló életet élő alkotás létrehozásaként él meg. Megjelenik az önálló lakberendezési logika, mint külön szakértelmet, kifinomultságot igényelő műfaj. Csakúgy, mint az igazi borszakértő, aki akkor is felismeri a jó bort, ha neki történetesen nem ízlik – a lakásban is a jó ízlés nyilvánul meg olyan *ismeretek* felvonultatásában, mint például hogy egyes színek, elrendezések milyen hatást keltenek, mi mihez megy jól, mi divatos, mi elavult.

Tibor barátnője, Mia ezzel szemben olyan személyes megfontolásokat hoz be a lakás berendezésének értelmezési keretéként, mint férfiasság-nőiesség, illetve a Tiborra jellemző rend(szer)szeretet. Bár nem általánosíthatunk a minta kis száma miatt, az a benyomásom, hogy a szakértelemre épülő önálló lakberendezési logika inkább a férfiak, míg a szubjektív jóllét és otthonosság kívánalma inkább a nőknél jelenik meg. Ami azonban mindkét esetben közös, az az elmozdulás az objektív esztétika felől egy képlékeny – személyes, ízlésen és hangulaton, illetve a változó trendek szakértő ismeretén alapuló – értékrezsim irányába.

Ebben az értékrezsimben egy tárgy értékelése nehezen jósolható meg pusztán fizikai adottságai alapján. Könnyen előfordulhat, hogy egy műanyag vagy furnérbútor egy adott évben egy adott személynek sokkal jobban tetszik, mint egy régi, munkaigényes darab. Ha sok ilyen „adott személy” van, felborul a korábbi értékstabilitás, és a termékek piaci ára is kénytelen igazodni a megváltozott kereslethez. Ezért van az, hogy sok tárgy, mely korábban sokáig tartotta értékét – az objektív szépségelképzelés, majd a hiánygazdaság miatt – ma teljesen elértéktelenedik: ha nincs, akinek tetszik, nem lehet eladni. Pontosan ez az a jelenség, amellyel az idősebb generációk azon tagjai szembesülnek, akik megpróbálják a korábban bevált logika szerint pénzzé tenni tárgyaikat. Erre példa az eddig nem elemzett, idősebb Rigó Szilvia (1932) esete:

⁷ Ez a jelenség sokban emlékeztet Bourdieu (1984) állítására, mely szerint az osztályok az ízlés révén termelődnek újra. Szintén értelmezhető a jelenség Schulze (1998) Németországról szóló leírása keretében, mely szerint az osztálykonfliktus helyét fokozatosan stílusviták veszik át, majd a társadalom „etnocentrikus miliökké” alakul, melyek – Bourdieu leírásával szemben – már nem alkotnak hierarchikus rendszert. Ezen elméletek tárgyalásához a magyar társadalmi struktúra mélyebb elemzésére van szükség, mely azonban kívül esik a jelen cikk vizsgálati körén.

Szilvia: Levittük a koloniálbútort a telekre, mert eladni nem lehetett, a bizományiban semmit nem adnak érte. Itt maradt a sok Zsolnay meg Herendy meg a sok kristály. Adtam a lányomnak: „Nekem nem kell, mama”. Adtam az unokámnak, neki se kell. Adtam a fiamnak, oda se kellett. Hát, hogy vigyem a telekre. A telken is nem fér, mert ott nem olyan [nagy]. Levittem a régi bútorokat, ugye, nem fér, és én szoktam mondani a kislányomnak, mondom, kislányom, ne vegyél már ilyen sok butaságot össze, hiába szépek meg jók. (...) Összevitatkozunk néha. Mondom, én is inkább, azt a pénzt, amit, mondom [erre költöttem], mert most senkinek se kell, itt van rakáson, mert, ha nem úgy van kirakva vagy eltéve, akkor abban nincsen öröm. (...) Inkább a takaréka raktam volna a pénzt, mert akkor több lett volna.”

Szilvia kénytelen szembesülni azzal a ténnyel, hogy sokáig értékálló tárgyai ma sem a piacon – bizományi áruházban vagy más módon – nem értékesíthetők, sem a családtagok nem tartanak rá igényt. A számára bankbetétként működő tárgyak, mely párhuzam explicit módon meg is jelenik, pontosan ennek a személyes élmény-, hangulat- és ízlésközpontú érték-rezsimnek az elvei szerint értékelődtek le – legalábbis jelen pillanatban.

A „jelen pillanat” azért fontos, mert az új értékrezsím fontos eleme a változás – így lehet, hogy pár év múlva bútorai „retróként” ismét értékesek lesznek. Másrészt a személyes hangulat megteremtése gyakran pont azon alapul, hogy az ember a tárgyak akár látszólag teljesen eklektikus halmazát gyűrja össze személyes hangulattá, azaz bármikor betévedhet a bizományiba egy vevő, aki számára pont Szilvia könyvespolca egészíti ki az aktuális hangulattot. A következő eset erre szolgál példaként.

Felértékelődés

A személyes ízlés és az egyénre tett benyomások középpontba kerülése egy tárgy értékelésénél, valamint a stílusok gyors változása egyúttal arra is lehetőséget nyújt, hogy egy-egy régi darab átértelmezve ismét a lakás kedvelt tárgyává váljon. Itt két ilyen esetet tárgyalok az előző részben bemutatott nosztalgiaán kívül, mely a fiatalabb generáció körében is nagyon jellemző: a tárgyak eklektikus stílusegyüttesébe való pusztán „hangulati” egyezéssel alapuló újraértékelést, illetve a régi tárgyak antikvitásként való felértékelődését.

• Eklektikus felértékelődés

Az az elvárás, hogy a tárgyaknak elsősorban egy olyan érzelmi és esztétikai hangulattal kell nyújtaniuk, amelyben az ember jól érzi magát, gyakran a tárgyak származási hely és művészeti stílus szempontjából eklektikus kombinációját eredményezi, melyeket mégis egységbe fog bizonyos *hangulati* harmónia. Tiborral ellentétben sokan kifejezetten törekszenek is arra, hogy a lakás különböző helyiségei különböző hangulataiknak megfelelőek legyenek; a lakás minden vágyukat magában foglalja. Ők berendezési döntéseik elmesélése során a legkülönbözőbb vizuális stílusokra, valódi vagy elképzelt hagyományokra, életformákra hivatkoznak. Bernát Éva (a fent bemutatott Klára lánya és Piri unokája) és barátja, Péter lakása jó példa erre a jelenségre. Éva egy másfél szobás új építésű lakásban lakik, és egy bankban dolgozik. A lakás Éváié (1978), így a berendezésben övé volt az utolsó szó, de barátja, Péter (1977) sokat segített. Péter hosszú távon házat szeretne, vágyait a kis lakásban nem tudta tökéletesen megvalósítani.

Léna: Neked milyen az ízlésed?

Péter: Lakásban? Én szeretem... sokfajta ízlésem van. Ha nekem lesz egy házam, szerintem nem egyfajta lesz az egész, hanem helyiségenként más. De én az ilyen természetes [dolgot szeretem], most ami nagyon tetszik, azok a természetes kőburkolatok, de belül is. Nem csak kívül, hanem belül is. Ezek tetszenek. Ami fával van egyébként, nem olyan fával, ami le van lakkozva ilyen gyönyörűen, hanem kicsit ilyen öreges fák. A kovácsolt vas is tetszik, de abban is az, ami kicsit ilyen régi, antik. Nem az a nagyon antik, nem tudom, milyen stílus ez. Hát, képzelj el egy kanadai erdőszházat belülről.

Éva lakásában, ha kicsiben is, de megjelennek a fenti megfontolások. Például minden szoba más színű – a nappali terrakotta, a konyha sárga, míg a háló kék – ami azért van, mert Éva „telítődik a színekkel”, és szereti, ha a lakás helyiségei más és más hangulatot árasztanak. A nappalit és a konyhát burkolatlan téglapult választja el, melyet Éva barátja készített, valószínűleg a kanadai erdőszházak inspirálására. A nappali „rég indiai” bútorokkal van berendezve, melyek Indiában újonnan készülnek antikolási technikákkal; Éva egy külvárosi nagykerben vásárolta őket. A falon „afrikai törzsi művészeti” képek láthatók, melyek se nem Afrikából származnak, se nem törzsi művészeti tevékenység eredményei, ám „stílus” szempontjából tökéletesen illenek a lakás többi részéhez. A stílus itt nem egy konkrét művészettörténeti korszakra utal, hanem a lakók által hangulati alapon meghatározott kategóriákra. Elmesélték például, hogy az eredetileg vásárolt spotlámpák helyett végül egy kézművesboltban készült rizslámpa került a plafonra, mely „jobban megy” a bantu képekhez. Éva és Péter hangsúlyozzák: törekedtek arra, hogy ne legyen stíluskeveredés, és büszkéek az eredményre, mely valóban nagyon jól mutat. Tekintetbe véve, hogy a tárgyak meglehetősen eklektikusak mind vélt vagy valós származási helyük szempontjából, mind a hagyományos történeti stílus kategóriák tekintetében, a stílus egységessége inkább a tárgyak által árasztott hangulatra, színükre és anyagukra vonatkozik, illetve arra, hogy mennyire áll közel az eredmény az elképzelt hangulathoz. Ez az eklektika az, ami lehetővé teszi, hogy egy fából készült régi, kopottas tükör felkerüljön a falra: nem „rég tükörként”, hanem egy olyan tárgyként, amely színében, hangulatában jól megy a rusztikus fabútorokhoz, a téglapulthoz és a gyárilag kopottá tett képekhez.

• Antik újraértékelés

Az újraértékelés egy másik módja a régi tárgyak *régiségként* való újraértékelése. Fontos azonban, hogy a régiségként való felértékelődés nem jelenti egy korábbi értékreszim tökéletes visszatérését, bár egyes elemiben lehet átfedés az objektív szépség elveivel. Az antikvitásként való újraértékelést egy korábban nem tárgyalt család legifjabb tagján keresztül mutatom be. Krisztián (1989) szülei vállalkozásukból gazdagodtak meg, és jelenleg a milliommok derűs életét élik: utazgatnak, illetve óriási, újonnan épült modern házukban élvezik szabadidejüket. Az eredetileg középfokú végzettségű szülők az utóbbi években felfedezték a magaskultúra örömeit, így szabadidejük nagy részét zenehallgatással, szépirodalom, társadalomtudományok és a keleti filozófia olvasgatásával töltik. Krisztián már ebben az „értelmiségi” légkörben nőtt fel, és ő maga is magas szinten zenél, és értelmiségi pályára készül. A ház, amelyben laknak, modern mind kívülről, mind belülről. A szellős, modern lakberendezésbe harmonikusan illeszkednek különböző stílusú műtárgyak, szobrok, illetve antik bútorok. Krisztián erről így mesél:

Krisztián: Olyan dolgokra érdemes költeni, amik így a szemet [gyönyörködtetik], tehát például egy házban ami az **érzetet szebbé teszi**, tehát a szemnek jó, meg a környezetnek, meg az **érzetnek**. Mert az az egész életet jobba teszi. Tehát az ilyen dolgokra szerintem érdemes költeni, mert ez máshoz is hozzájárul ezzel. **Jobb hangulatot teremt.** (...)

Léna: És tudnál néhány olyan példát mondani, amire mások költenek, de te hülyeségnek tartod?

K: Hát... (nevet) Lávalámpa. Ez jut eszembe. Nem tudom. Sok gyereknek van ilyen... tehát ez egy kategória. Ilyen kis herkentyű, amit a szobájukba betesznek, és igazándiból nem... ilyen kis műtűrkék, amiket kitesznek a polcra vagy valami.

L: Hol húzódik a határ a lávalámpa és a lakás szépítése között?

K: [...] Arra adjunk ki pénzt, ami tényleg szépíti a lakást, és arra adjunk ki pénzt, ami meg is éri a pénzt. Ha művészet... a lakás díszeit egy bizonyos szempontból **művészeti díszeknek** gondolom. Tehát művészet, művészet a képek, művészet... Úgy vagyok velem, hogy egy lávalámpa az nem művészet. Egy kis herkentyű, az nem művészet. Tehát **nincsen neki története, nincsen neki igazi értéke**. Tehát egy gyárban készült, legyártották, és akkor van belőle **30 millió darab** példány, és akkor mindenkinek ott van egy, és akkor jaj, de örülök, nekem is van! Nekem az ilyen nem nagyon okoz örömet. Míg sok festmény, sok bútordarab egyedi, és van történelme soknak. Hát például... melyiket mutassam? Soknak van történelme. **Történeteket idéz fel, ezzel emeli a hangulatot, az emberek hangulatát**, míg a lávalámpa magában nem idéz fel semmilyen történetet. Lehet, hogy kapcsolódik, miután már megvan, valami hozzá, de az se **igazi, tehát az se olyan egyedi...** Hangulatra... mondjuk ez is más, lehet, hogy más embereknek a lávalámpa **jó hangulatot** okoz, és azt mondják, hogy „ez nagyon jó, ennek én örülök, hogy van egy lávalám-pám!” Tudod, így világít, és folyik benne valami ilyen anyag.

Ebben az idézetben a régi tárgyak antikvitásként való felértékelődése besimul a hangulat- és jóérzék-központú értékrezsimbe. A régi tárgyak ahhoz járulnak hozzá, hogy az ember jobban érezze magát, jobba teszi az életet, és jobb hangulatot teremtenek. Az idézet végén felmerül, hogy végül is egy lávalámpa is okozhat valakinek jó hangulatot, és ha ez az értékmérő alapelv, akkor a kettőt egyformán értékesnek kell tekintetnünk. Itt jön be azonban a kritikai elméletre hajazó elképzelés, mely szerint a tömeggyártott, standardizált lámpa által keltett jó hangulat szegényesebb, konformistább, szánalmasabb, kevésbé igazi élményt nyújt, mint az egyedi, történettel rendelkező, művészi alkotásnak is beillő régiség. Itt már arról van szó, hogy minőségileg milyen az a jó hangulat: mennyire kifinomult, művészi, mennyire járul hozzá egy valóban teljesebb, szebb élethez. Ebben az olvasatban az antikvítás olyan tulajdonságok szerint kerül értékelésre, mint a tárgy története, kora és egyedisége. Ezek a tulajdonságok, mint említettem, nem önmagukban, hanem a meghatározó „jó hangulat” – a fő értékelv – minőségi emelése szempontjából válnak fontossá, így eredményezve egy újfajta értékrezsim-kombinációt.

Konklúzió

Ebben a cikkben lakberendezési tárgyak, tárgycsoportok családokon belül bejárt útját követtem végig, illetve feltérképeztem azokat az értékelési elveket, amelyek ezeket az utakat meghatározták. Céлом az egyes értékrezsimek minél teljesebb megértése volt a résztvevők saját értelmezései alapján. Ez a cél, illetve a kutatás módszertana behatárolta a levonható következtetések körét.

Egyrészt, bár az elemzett esetekből elősejlenek lehetséges tendenciák – elsősorban egy szubjektív, élményközpontú esztétika előtérbe kerülése egy objektív szépségideállal szemben –, a kis mintaszámból adódóan nem vonhatunk le következtetéseket az általános tendenciákra vonatkozóan. Másrészt azzal, hogy az elemzést az egyéni értelmezésekre szűkítettem le, az értékzezsimeket alakító további szereplők – termelők, intézmények, marketing – szerepének felderítésére ez a cikk nem volt alkalmas. Mindkét nyitva maradt kérdés – a változott jelenségek elterjedtsége, illetve az értékzezsimek többszereplős formálása – izgalmas kutatások tárgyát képezheti a jövőben.

A tárgyalt esetek rávilágítottak, hogy az értékzezsimek változása, és ebből következően egy-egy tárgy fel-, le- vagy átértékelődése összetett folyamat, nem írható le sem egyszerűen szubjektív ízlésváltozásként, sem pedig elkerülhetetlen történelmi erők mindenkire egyformán érvényes hatásaként. Itt csak az értékzezsimek-változásokra ható legfontosabb szempontokra térek röviden vissza.

Először, az értékzezsimek-változásban szerepet játszanak olyan „objektív” körülmények, mint a kereslet-kínálati viszonyok, a javak hozzáférhetősége, illetve hiánya, valamint az ezekkel kapcsolatos várakozások. (Azért használom idézőjelben az objektív szót, mert ezek a körülmények egyéni szinten objektívként jelentkeznek, ám különböző emberek máshogyan értelmezik ugyanazokat a korlátokat, ami mégis megkérdőjelezi hagyományos értelemben vett objektivitásukat.) Ezzel összefüggésben szerepet játszik, hogy a kínálat, a divat milyen gyorsan változik, milyen gyorsan értéktelenednek el tárgyaink. Még mindig az objektív tényezőknél maradva, az aktuális értékzezsimek maguknak a tárgyaknak a fizikai tulajdonságai is hatnak: milyen gyorsan kopnak el, mennyire tartósak. Ezek a tényezők nem határozzák meg, de behatárolják a lehetséges stratégiák körét.

Másodszor, fontos szerepet játszik az értékzezsimek-változásban a társadalmi rendszer és annak viszonya a fogyasztáshoz. Itt nem egy statisztikai kategóriarendszerre gondolok, hanem arra, amelyben valaki elhelyezi magát, illetve az arról alkotott elképzelésekre, hogy egy adott pozícióban milyen fogyasztás a helyénvaló. Ebből a szempontból változást jelent az adott rendszeren belül való mozgás, azaz a mobilitás, de magának a rendszernek a megváltozása is, sőt ambivalenciája, mely Magyarországon véleményem szerint nagyon fontos tényező.

Harmadszor, kiemelt szerepe van az értékzezsimek-változásban a jó, értelmes és helyes életről alkotott elképzelések – ezen belül olyan központi fogalmak, mint az „otthon” – átalakulásának. Amire a hangsúlyt szeretném helyezni, az az, hogy ez a három tényező kölcsönösen hat egymásra, formálja egymást. Ez azt is jelenti, hogy a tárgyi kultúrát nem tekinthetjük pusztán a rajta kívülálló kulturális és társadalmi változások leképeződésének, hanem egy olyan közegnek, amely ezekben a folyamatokban szervesen részt vesz, alakítja azokat.

Hivatkozott irodalom

- Babarczy Eszter és a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Hallgatói (2008): *Tárgyak, lakások, jelentések: lakberendezés, mint a személyiség kivételése*. MaDok-napok 4. Kortárs tárgykultúra-kutatás – lakberendezés, öltözködés. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Barthes, Roland (1983): *Mitológiák*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clarke, Alison (2002): Taste Wars and Design Dilemmas: Aesthetic Practice in the Home. In *Contemporary Art and the Home*. Painter, C. (szerk.). Oxford: Berg, 131–152.
- Dombos Tamás (2004): *From petit bourgeois mentality to consumerism: Moralizing discourses on consumption in socialist and present day Hungary*. Master Thesis, Budapest: Central European University.
- Douglas, Mary és Isherwood, Baron (1998): A javak használatának változatai. In *A kultúra szociológiája*. Wessely Anna (szerk.). Budapest: Osiris, 150–159.
- Fábián Zoltán, Kolosi Tamás és Róbert Péter (2000): Fogyasztás és életstílus. In *Társadalmi Riport 2000*. Kolosi Tamás, Tóth István György és Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, 225–259.
- Fejős Zoltán (szerk.) (2003): *Néprajzi jelenkutatás és múzeumi gyűjtemények változása*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Ferge Zsuzsa (1979): *A society in the making: Hungarian social and societal policy, 1945–75*. Harmondsworth: Penguin.
- Gyáni Gábor (1991): A polgári középosztály lakásvizonyai Budapesten a két háború között. In *Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára*. Budapest: MTA TTI, 109–121.
- Gyáni Gábor (1999): *Az utca és a szalon: a társadalmi térhasználat Budapesten: 1870–1940*. Budapest, Új Mandátum.
- Gyáni Gábor (2006): *Hétköznapi élet Horthy Miklós korában*. Budapest: Corvina.
- Hammer Ferenc és Dessewffy Tibor (1997): A fogyasztás kísértete. *Replika* 26: 31–46.
- Hebdige, Dick (1988): Object as image: the Italian scooter cycle. In *Hiding in the Light: On images and things*. London: Comedia, 77–115.
- Howes, David (1996): *Cross-cultural consumption: global markets, local realities*. London: Routledge.
- Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (2000): *Beszélő házak: lakásaink szimbolikája. Magyarország, 1990-es évek*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Losonczi Ágnes (1977): *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Budapest: Gondolat.
- McCracken, Grant (2001): Diderot unities and the Diderot effect. In *Consumption: critical concepts in the social sciences*. Daniel Miller (szerk.). London: New York: Routledge.
- Miller, Daniel (1987): *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Basil Blackwell.
- Miller, Daniel (2005): Materiality. In *Materiality: An Introduction*. Daniel Miller (szerk.). Durham, N.C.: Duke University Press.
- Myers, Fred (2001) Introduction. The Empire of Things. In *The Empire of Things: Regimes of Value and Material Culture*. Fred Myers (szerk.). Santa Fe: SAR Press, 3–61.
- Niedermüller Péter (1994): Paradigmák és esélyek, avagy a kulturális antropológia lehetőségei Kelet-Európában. *Replika* 13–14: 89–129.
- Sahlins, Marshall (1976): *Culture and practical reason*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- S. Nagy Katalin (1997): Fogyasztás és lakáskultúra Magyarországon a hetvenes években. *Replika* 26: 47–53.
- S. Nagy Katalin (1987): *Lakberendezési szokások*. Budapest: Magvető.
- Schulze, Gerhard (1998): A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása. In Wessely Anna (szerk.). *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris, 186–204.
- Shevchenko, Olga (2002): 'In Case of Fire Emergency': Consumption, security and the meaning of durables in a transforming society. *Journal of Consumer Culture* 2(2): 147–170.
- Simányi Léna (2005): Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika* 51–52: 165–195.
- Slater, Don (1997): *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Tacchi, Jo (2003): Nostalgia and Radio Sound. In *The Auditory Culture Reader*. Michael Bull és Les Back. (szerk.). Oxford: Berg.
- Utasi Ágnes (1995): Középosztályi életformák és életstílusok reprodukciója és új elemei. In *A középosztályok nyomában*. Kovách Imre, Róbert Péter és Utasi Ágnes (szerk.). Budapest: MTA PTI.
- Veblen, Thorstein. (1975): *A dologtalan osztály elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.